

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

UČITELJ STRUKOVNOG TRŽAJA U KORČULI.

God. VI. SV. 3. i 4.

„Starohrvatska Prosvjeta“ izlazi četiri puta na godinu najmanje na dva tiskana arka. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu društva u Kninu, a starinarske vesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1901.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DRUŠTVA TISKARA I ZAGREBB.

SADRŽAJ

(Sommaire.)

	Str. (Pag.)
1. Ostanci starohrvatske bazilike na glavici „Stupovi“ u Biskupiji kod Knina. (Sa slikama.) F. Radić. <i>Ruines d'une antique basilique croule, sur le sommet du mont „Stupovi“ dans le village de Biskupia près de Knin (avec illustrations) par F. Radić . . . . .</i>	63
2. Ostanci starohrvatske crkvice S. Mihovila u Nevidjanim na otoku Pašmanu. (Sa slikama.) F. Radić. <i>Ruines de l'antique chapelle croate de Saint-Michel à Nevidjane dans l'île de Pasman (avec illustrations) par F. Radić . . . . .</i>	84
3. Još o hrvatsko-bizantinskom slogu. F. Radić. <i>Encore du style croate-bisuntin par F. Radić . . . . .</i>	87
4. Dva starokršćanska grobna kositrena kaleža iz Podgradja (Asseria) kod Benkovca. (Sa slikama.) F. Radić. <i>Deux antiques calices sépulcrales, en étain, à Podgradje (Asseria) près de Benkovac (avec illustrations) par F. Radić . . . . .</i>	101
5. Našim članovima. <i>Avis aux membres . . . . .</i>	106
6. Imenik članova „Hrvatskoga starinarskoga društva“ u Kninu godine 1901. Uredništvo. <i>Registre des membres de la „Société croate archéologique de Knin“ en 1901. La rédaction . . . . .</i>	107

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

GODINA VI. SV. 3. i 4.

U KNINU 1901.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Ostanci starohrvatske bazilike na glavici „Stupovi“ u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

javnosti se je najprije doznalo za otkriće bazilike na glavici »Stupovi« po izvješću slavnog pokojnog O. Stjepana Zlatovića u »Viestniku hrv. ark. dr.« u Zagrebu (g. 1888. Br. 4. str. 102—105) gdje kaže:

»Otkriveni su temelji druge liepe i oveće crkve u Biskupiji na mjestu *Stupovi*. I ta je crkva bila na tri broda, sa tri abside, ali s dvora ukrašena sa polukružnimi stubovi, lezene, zidanimi, s jedne i druge strane, nalik starodavne crkve S. Spasa u vrelu Cetine. Ovdje takodjer nadjeno je komada ornamentike starodavnih doba«.

U trećoj glavnoj društvenoj skupštini držanoj dne 3. studenoga 1889 izvjestio je prag. Don Fr. Bulić o bazilici na Stupovim, ovako:

»3. Ne daleko, a iztočno ovim ruševinama (bazilike Sv. Marije u Biskupiji), na glavici »Stupovi«, štono se diže na južnom rubu kosovske ravnice, otkrita je druga od »petih crkvah v Kosovi«, koja po tlorisnoj osnovi koli po ornamentalnim ulomcima za izkapanja našastim, spada u doba sgradâ otkrivenih na groblju«.

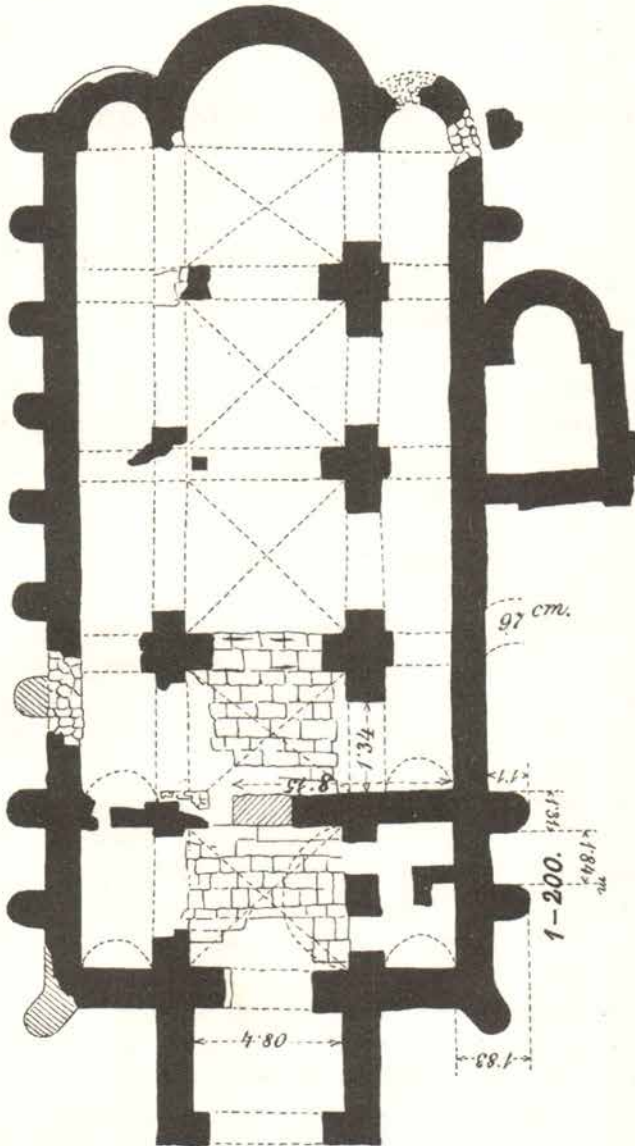
»Osnova tlorisa ove crkve jest trobrodna bazilika na jednu glavnu apsidu i na dvie male pobočne za protheze; po pet pilova osmokutna proreza dieli srednji brod od pobočnih; nutrnji narteks ima sprieda još i predvorje«.

»Crkvi uz lievi brod dozidana je bogomolja na jednu apsidu, po svoj prilici pogrebna kapela. Zidovi bazilike izvana učvršćeni su polukruglim podpornjacima«.

U »Spomen-knjizi otvora prvoga muzeja hrvatskih spomenika« ovako piše velem. g. predsjednik našega društva O. L. Marun (str. 70—71):

»Izmedju grčko-iztočne crkve sv. Trojice u Biskupiji i spomenute bazilike (Sv. Marije) na rimo-kat. groblju, sa podnevne strane občinskog puta što vodi u Topolje, podiže se na sred Kosova lagana i ubava glavica zvana Stupovi. Ovo ime iz puka uzeto dolazi od ozidanih stupova, ili pravilnije rekuć podpornjaka-lezena od bazilike, što su do zadnjeg stoljeća za nekoliko metara nad zemljom stršili. Glavica je svestrano zasadjena lozom, i s nje pogled prostire se na sve krajeve čarobnog Kosova«.

»Do početka ovog stoljeća na sred glavice bilo je grčko-iztočno groblje, dok nije preneseno k sv. Trojici, a nad grobljem i bazilikom također vinograd zasadjem«.

»Zemljište gdje je bazilika ležala, zadnjeg vremena bilo je vlastništvo Petra Maksimovića i Mitra Ivkovca, dok ga nije starinarsko društvo od prvoga bilježničkim ugovorom od 11. sieč. 1888 br. 11, a od drugoga 20. list. 1889 br. 450 kupilo«.

U istoj »Spomenknjizi« tiskan je medju prilozima i tloris bazilike, koji se i ovdje donekle nadopunjen iznaša radi boljeg razumievanja.

O. Maruna opis ove bazilike na istom mjestu ovako sledi: »Ova bazilika duga je 35 metara, široka 13 metara. Sudeć koli po tlorisnoj osnovi« itd. (po navedenom opisu prof. Dn. F. Bulića). »Od ove veoma sa arhitektoničkoga gledišta važne bazilike uznieto se odveć malo ornamentalnih i epigrafičnih spomenika, tako, da se ne usudjemo ni spominjati njezine povjestničke crtice«.

Pilovi, kojih tri para diele ovu baziliku na tri broda, svakako nisu osmokatni, niti »osmokatnog prereza«, što bi značilo u obliku pravilnog osmerokuta, nego su naprosto u obliku križa, što je posve nešto drugo nego

osmerokut. Prilično sačuvani zidovi starinske porušene crkve Sv. Spasa u Vrelu Cetine pokazuju poluoble podpornjake slične ovima na sačuvanoj temeljnoj osnovi bazilike na Stupovima. O tim podpornjacima pisano je, po mojem savjetu, u dotičnom opisu:¹ »Iz vana sa svake strane pobočnih platna ima po pet poluobljih lezena-podpornjaka (njem. Strebepfeiler), kakvih nahodimo u francuzkoj Normandiji na nekim crkvama iz svršetka X. vieka, o kojima Redtenbacher (»Leitfaden zum Studium der mittel. Baukunst« str. 30—31) piše, da se nahode i na nekim rimskim gradjevinama u Parizu, te da su uporabljeni i na crkvi St. Germain de Près u istom gradu, sa-gradjenoj od 997 do 1031 god. Možda su se i naši pradjedovi ugledali u kakve rimske gradjevine. Svakako ova crkva i ona na stupovima u Biskupiji vrlo su znamenite za proučavanje postanka i razvitka podpornjaka«. O nagnutim podpornjacima pačetvorna prosjeka crkve Sv. Luke na Uzdojlu² i one S. Silvestra na otočiću Biševu³ pisao sam bio⁴ prigodom opisa ove zadnje: »Pošto se pak crkva S. Silvestra na Biševu i oblikom i veličinom i nagnućem podpornjaka, kao što i lezenama i razmjerjem protegâ u velike približuje navedenoj crkvi S. Luke, to je najvjerojatnije, da obedvie budu poticati iz istoga zemana. Podpornjaci su graditeljski dometak, kojega je prvi izvor u povjesti graditeljstva poznat bio do sad tek na nekojim spomenicima u Normandiji iz druge polovine X. vieka. Mi ovdje iznašamo eto drugi primjer starohrvatskih crkava iz druge polovine IX. vieka, na kojima se nahode dobro razvijeni podpornjaci četverokutnog presjeka, a u ruševinama trobrodne bazilike na Stupovima u Biskupiji i u onim S. Spasa u vrelu Cetine, možemo dokazati, kako su se podpornjaci u hrvatsko-bizantinskom graditeljstvu bili udomaćili tečajem X. vieka i razvili se do oblika poluobljih podpornjaka. Drugi nas pak mnogi spomenici upućuju, da su se u isto doba rabile kod nas nutrnje i vanjske lezene sružene arkadama i primljene od ravenatsko-bizantinskog sloga, koji je u VII. vieku dao prvi poticaj razvitku hrvatsko-bizantinskoga. Može se pak kao stalno uzeti, da su podpornjaci ništa drugo, nego dalji stepen razvitka pojačanih lezena, svjetovan od statičkih razloga čvrstoće, naučenih izkustvom o razpornom djelovanju svodová na pobočna crkovna platna«. Dakako da se je sustav podpornjakâ morao usavršivati i razvitkom sustava posvodjivanja koji je na bazilici na Stupovim morao biti osobito razvijen obzirom na pojačanu debljinu zidová i na pojačane pilove kako se vide na tolikim navlaš francuzkim crkvama iz svršetka X. i početka XI. vieka.

¹ Vidi ovog časopisa God. I. Br. 3, str. 184, gdje se na str. 185 i 186 nahode slike pogleda sa strane i tlorisa bazilike S. Spasa.

² Vidi ovog čas. God. I. Br. 2 str. 74—78.

³ Vidi ovog čas. God. II. Br. 3 str. 158—160 gdje su i slike.

⁴ Vidi ovog čas. God. II. Br. 3. str. 160.

Druga je sličnost medju osnovama tih dviju crkava u Vrelu Cetine i na Stupovim u tom, što su obedvie imale pred pročeljem narteks, a pred ovim malo predvorje (atrium) uže od crkve, nad kojim se je podizao zvonik. Kao što je nutrnjost bazilike na Stupovima bila razdijeljena na tri broda, tako joj je i narteks bio razdijeljen na tri prostorije, od kojih je južna, sudeć po ostancima pregradnog zidića bila zar određena, kao jednako ležeća prostorija u bazilici Sv. Marije u Biskupiji za pogrebnu kapelu stanovitih odličnjaka. Podpornjakâ je sa sjeverne strane bazilike sačuvano osam, ali treba da jih je bilo deset, kad se uzme, da su bili razkopani temelji ugaonog podpornjaka na pročelju narteksa i onoga što je imao stojati na sad praznom prostoru medju drugim i trećim sačuvanim, brojeć od pročelja, i kad se promisli, da su sačuvani podpornjaci na istočnom kraju u jednakim razmacima. Južna strana bazilike pokazuje temelje tek triju podpornjaka, koji su podupirali narteks i dvaju uz južnu apsidu. Pošto je s ote strane uz crkvu prigrađena kapelica (basilicula) sa zidovima iste debljine kao što su i zidovi bazilike, a ona zaprema toliki prostor koliko je bilo dovoljno za tri podpornjaka, to jih je ona zamjenjivala, a druga dva, koja su imala doći pred njom, smatrali su graditelji da mogu izostati, buduć južno platno dovoljno poduprto samom čvrsto gradjenom kapelicom, a opet da bude slobodniji prostor pred njom. Ta je kapelica, po mnienju prag. Bulića, mogla biti pogrebnom, a po onom velem. našeg gosp. predsjednika krstionom. Sva platna bazilike i kapelice, te njihovih apsida, podpornjaci i pregradni zidovi imaju znatnu debljinu od 97 cm. do 1.01 m., pa ne ima sumnje, da su bili određeni za dobro razvijen i čvrst sustav svodovlja, koje možda i nije bilo unakrstno, već u obliku visećih kubeta na pačetvornim osnovama, kako se opaža u bazilici S. Barbare u Trogiru¹ i u onoj S. Duha u Škripu na otoku Braču.² Da je svodovlje bilo unakrstno, cienim, da bi svakako izvanjski podpornjaci odgovarali bili nutrnjoj razdiobi, te bi po jedan dolazio sa svake strane prama pilovima, česa nije vidjeti na tlorisu. Tako su i zidovi bazilike na Stupovima gradjeni sitnim i nepravilnim kamenjem, kao što se vidi u bazilici na Vrelu Cetine i na svim starijim hrvatskim gradjevinama. Trobrodna bazilika Sv. Bartula na Kapitolu kod Knina, koja je na položaju starije iz temelja pripograđena 1203. god.,³ bila je svakako posvodjena unakrstnim svodovljem, a, osjem narteksa i zvonika, koji niesu bili sdruženi s njom, ima tloris sličan onomu bazilike na Stupovima, samo bez podpornjakâ, koji su u njoj nadomješteni većom debljinom zidovâ. Da je bila posvodjena unakrstnim bačvastim svodovljem zajamčuju nam pre-

¹ Vidi u mojem članku „Četiri starohrvatske bogomolje u Primorskoj županiji“ u „Viestniku hrv. ark. dr.“ God. XIII. Br. 3. str. 78—79.

² „Star. Prosvj.“ God. II. Br. 2. str. 106—107.

³ Bulić: „Hrvatski spomenici“ str. 9.

ostali ulomci dijagonalnih rebara svodova i okrugli ružom urešeni ključ sa krizališta rebara. Bazilika Sv. Bartula, kako je vidjeti u nekoliko ruka sačuvanih zidova na pročelju, na absidama i na uzdužnim platnima, bila je građena pravilno tesanim pravokutnim kamenjem. Lahko je dakle razumjeti kako, uprkos sličnosti osnove, obedvije spomenute bazilike moraju u svojem postanku da budu odijeljene dosta dugim razmakom vremena, pa da ona na Stupovima mora biti prilično starija od početka XIII. vieka. Ima pak osjem iztaknutih još i drugih znakova, po kojima se može dosta približno da odredi doba postanka bazilike na Stupovima.

Pri svršetku članka pod naslovom »Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika«¹ kazao sam bio o ulomcima nadstupinâ nadjenim medju ruševinama ove bazilike ovako:

»I nadstupine ove skupine (VI.) pokazuju u razmjerju i glavnom poredanju uresa reminiscenciju korintske nadstupine. Njihov je gornji dio onako modelovan kao u nadstupinama IV. skupine (t. j. »Zavojice se ne dotiču ni na sriedi svakog lica nadstupine ni na njezinim uglovima, nego je na obadva mjesta medju njima po okomita karakteristična uvit. Svaki par zavojicâ izlazi pak iz okomita brida, naskočena iz tiela nadstupine),² samo što nema kadgod uviti medju zavojicama na uglovima. Dva reda lišća su jim niža nego u IV. skupini, imaju takodjer po 8 listova, ali su bez peteljke, te su oblušasti i tiču se pobočnim stranama, a u vrhu završuju polukružno, podpuno su ciela okrajka, savijaju se na dvor od prilike za četvrtinu kruga i nemaju drugih potankosti osjem prosta slabo naskočena obruba. Izpod donjega reda lišća dolazi još niz malih arkadica, trostruko obrubljenih, koje urešuju naskočen pojas nadstupine. Ovakve se arkadice, sad više sad niže, opažaju kao ures upotrebljene i na nutrnjem okviru hrvatsko-bizantinskih tegurija otara iz IX. vieka. (Prof. Fr. Bulić: Hrv. spom. str. 42—43. Tab. XVI. — F. Radić: Viestnik hrv. ark. dr. God. XI, Br. 3, str. 65—69). Izpod arkadicâ se još nahodi (br. 36) pojas osobito iztaknut urezanom dvostrukom troprutastom pletenicom. Ja bih ovu skupinu nadstupinâ pripisao X. ili XI. vieku, tim više što im najbolje sačuvani ulomci potiču sa bazilike na Stupovima, koja bi i po svojim podpornjacima imala pripadati tom zemanu i predstavljati jedan od najranijih spomenika *hrvatsko-romaničkoga sloga*. Cattaneo u svojem djelu (N. dj. str. 292) donáša sliku jedine jedne nadstupine, i to sa kripe oglajske stolne crkve, dakle iz područja do kojega je dopirao upliv slavenske prosvjete, iz god. 1019—1025, na kojoj se nahodi pri dnu zastupan motiv naših sklopljenih lukića«.

I ostali plohozrezani uresi na raznim čestimâ ove bazilike, koje ću niže opisati, pokazuju takovu ustaljenost i odredjenost oblikâ, takovu odriesitu

¹ „Starohrv. Prosvj.“ God. II. Br. 1, str. 10—11.

² „Starohrv. Prosvj.“ God. I. Br. 4, str. 210.

vještinu u upotrebljavanju i izradjivanju pojedinih motiva, da nas ovlašćuju na mnijenje, da je ova bazilika, toliko po iztaknutom graditeljskom ustrojstvu, koliko po napredovanoj vješтини u izvadjanju raznih motiva plohohezanih uresa, mogla slobodno postati svršetkom X. ili početkom XI. stoljeća.

Opis kamenitih uresnih ulomaka.

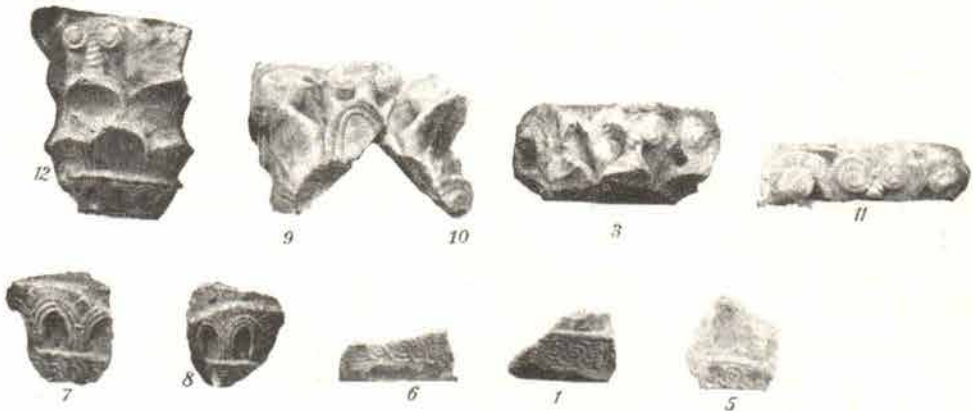
Zemlja izkopana između i oko temeljnih zidova bazilike bila je nasuta na susjedne grobove s južne strane, koji nisu još bili pretraženi. Kad našem društvu budu to dopuštati financijalne okolnosti, ono će tu zemlju sa groblja razgrnuti i s njom zasuti otkrivene temelje bazilike, koji su već nakon otkrivenja pretrpjeli mnogo štete, što od vjetra, leda, kiše i drugih prirodnih rušiteljnih čimbenika, a što pak i od ljudske ruke; pa će izpitati grobove, te se je nadati, da će se, uloženo kao gradivo, naći u njima još dosta kamenitih uresnih ulomaka, po kojima će se moći bolje nego sada iztumačiti negdašnja nutrnja uredba crkve, kao što i oblici, veličina i ustrojstvo pojedinih joj česti. Nu, pošto će se do toga po svoj prilici morati na žalost još dosta dugo čekati, dobro je u toliko, da budu već sada objelodanjeni oni i ako malašni ipak preznameniti uresni ulomci, koji su bili otkriveni prigodom odkopavanja temelja bazilike, te se pomnjivo čuvaju u našem »Prvom muzeju hrvatskih spomenika«.

I. Ulomci nadstupina.

Takvih ulomaka imade jedanaest, ponajviše manjih komada. Samo po jednom (br. 12) može da se dozna ukupna visina nadstupina, koja iznosi 26·2 cm.; na tri ulomka (br. 11, 12 i 13) se razabire duljina stranice abakusove četvorine, koja iznosi 24 cm.

Ulomak br. 12 ima oko $\frac{1}{8}$ debljine nadstupine. Na gornjoj strani, na 2·5 cm. daljine od lica, ima okomitu valjastu rupu za čiviju za utvrđivanje tegurija ciborija, duboku 5·5 cm., široku u premjeru 2 cm. S donje joj se strane sačuvalo po sred sriede komad rupe istog premjera kao i gornja, koja je duboka 8·5 cm. Red troprutastih lukića na četveroprutastim pilastrićima ide naokolo na okrug. Ima jih sačuvanih četiri ciela i dvie polovice na $\frac{1}{4}$ sačuvana ulomka dna, pa se može računati, da jih je bilo u sve 20. Premjer donjega diela ove nadstupine, kao i svih ostalih sačuvanih ulomaka donjih dielova (br. 1, 5, 6, 7 i 8) iznosi 12·5 cm., pa će tolika bit bila i debljina debla stupčića ciborija, na kojima su stojale ove nadstupine. Prvi red lišća je takodjer upisan u krugu. Listovi su tek lagano savijeni i obrubljeni su zarezom tupokutna presjeka. Sačuvana je ciela širina triju listova i po $\frac{1}{4}$ drugih dvaju. S gornje su strane skoro svi listovi ovoga reda oknuti, tek polovica jednoga nije posve okrnuta. Po drugom redu lišća prelazi kružni donji dio nadstupine u četvorinasti gornji, a to tim što se četiri

lista naizmjenice pružaju i jače savijaju od ostala četiri, tako da njihovi vrhovi sačinjavaju vrhove kutova, a vrhovi ostalih četiri dopiru do sredinâ četiriju stranicâ četvorine. Vrh svakoga od tih osam listovâ podupire po okomitu uvit, t. j. kao deblo spiralno kaneliranog bizantinskog ili u obće rimskog stupčića ili kao komad užeta. Iz svakog pazušca medju lišćem gornjeg reda pruža se u tupokutnu profilu naskočen kos brid, iz kojega se rašljasto razvijaju dvie dvakrat zamotane spužnice (volute), od kojih jedna dosiže do srednje, druga do ugaone uviti. Gornji kutić medju spužnicama je na sredinam stranicâ izpod abakusa urešen uzbrdo obrnutim pupoljkom. Iznad spužnica je tanak (12 mm.), po sredini debljine zljebićem zasiečen abakus, koji se na uglovima malco podebljava (2 cm.) savijajuć se nad spužnicama (br. 9 i 10). Stranice abakusa su u sredini dvakrat malco narovašene, pa tako iz daleka napominju lukove, u koje su svijene stranice, i cvjetove na njihovoj sredini, na abakusu korintske nadstupine.

Dva ulomka 9 i 10 sačinjavaju skupa jedno lice i po polak susjednih pri gornjem dielu nadstupine jednake veličine kao i br. 12. One su se i oblikom i veličinom dosta dobro sudarale u glavnomu. Na ovoj su nadstupini srednji listovi gornjega niza bili obrubljeni sa dva usporedna zarezana zliebića. Ulomak br. 10 je visok 12 cm., imao je s gornje strane rupu kao i br. 12, ima na prednjem licu 15·5 cm. širine, na lievom pobočnom 11 cm., a s drugih je strana klinasto zaoštren. Ulomak br. 9 je visok 13·5 cm., ima jednoga lica 16·5 cm. širine, susjednoga 15 cm. Na obadva ulomka skroz je prošupljena rupa u trokutnim prostorima izmedju gornje strane lista na čoški spužnice i njezina držka.

Ulomak br. 3 je takodjer od gornjega diela nadstupine, visok 14 cm. Vrlo je okrnut navlaš na obadva ugla, ali ima sačuvane uviti i veći dio spužnicâ sa sredine triju lica, te gornje krajeve petero listovâ gornjega reda. Dug je 25 cm., širok 14 cm. I na njemu su kao na br. 12 srednji listovi

obrubljeni samo jednom zarezanom crtom. Nad jednim ugaonim listom bila mu je probivena rupa, kao na ulomcima br. 9 i 10, nad drugima nije.

Ulomak br. 11 ima sačuvan tek od gornjega diela sve spužnice jedne strane i jedne od druge do nje. Dug je 23 cm., širok 11·5 cm., debeo od 4·5 cm. do 7·5 cm. Nad jednim ugaonim listom imao je i on rupu.

Ulomci sa donjega diela nadstupa br. 6, 7 i 8 pokazuju najprije vrlo dobro pristajući ovratni pojas ili ogrlicu široku 5·5 cm., na kojoj je, medju dvie obrubne pločice široke po 1 cm., urezana troprutasta dvostruka pletenica, bez rupicâ u središtima prividnih krugova. Nad tim pojasom dolazi (br. 7 i 8) tek red svezanih lukića (arkadicâ) kao i na br. 12, s razlikom, da su ovi lukići visoki 6·5 cm., a duboki pri vrhu 2 cm., dočim oni na br. 12 imaju tek 4·5 cm. visine, a tek najviše po 8 mm. dubine. Vidi se dakle i po ogrlici i po većim lukićima, da su ovi ulomci pripadali drugoj vrsti nadstupa, bar u tom različitoj od onih zastupanih po ulomcima br. 3, 9, 10, 11 i 12. I ovi su lukići kao i na br. 12 jednako obrubljeni, a na prvom lukiću ulomka br. 8 je kroz vrh probivena okomita rupa za privješavanje kakvih uresa. Na tom je ulomku i na sredini donje strane okomita pravilna rupa za čiviju za utvrđivanje na deblo kao i na br. 12.

Ulomci br. 1 i 5 pripadaju nekoj trećoj vrsti nadstupa, koje su pak bile sve iste veličine, bar u donjem dielu, kao i one kojima pripadaju već opisani ulomci. U dnu su imale pojas ili ogrlicu kao i ulomci br. 6, 7 i 8, ali su nad njom bile urezane neke četveronožne životinje, kojih je na ulomku br. 1 ostao donji dio jedne noge sa četiri čaporka, prikazana kao četiri pilasta zubića.

Na ulomku br. 5. su ostanci dvijuh nogu naskočenih nad dnom do 1·5 cm. Na njima su po isto onakova četiri čaporka kao i na ulomku br. 1.

Još ima sačuvan krnjatak jednog gornjeg ugla nadstupine (br. 52) sa vrhom ugaonog lista, jednom celom i jednom polovicom spužnice nad njim, i tragom rupe, koja je bila probivena medju listom i spužnicama.

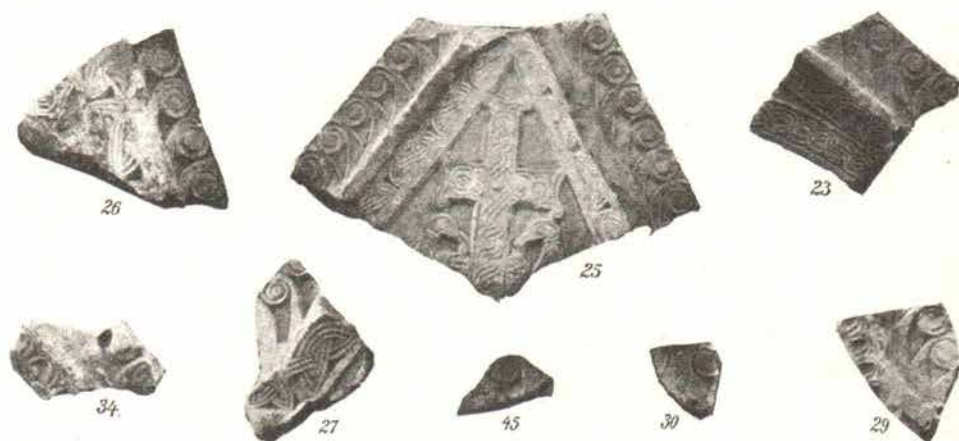
2. Ulomci tegurijâ sa otarskih ciborija.

U osam ponajviše manjih ulomaka imamo ostanke od pet raznih trokutnih tegurija, koji su pri donjoj strani završavali na polukrug kako mnogobrojni drugi sa starohrvatskih crkava, koje sam opisao u »Viestniku hrv. ark. društva«¹ i u ovom časopisu.² Trokuti su istostranični. Kako se razabire po većim ulomcima dvaju sličnih tegurija (br. 25 i 26), trokutni njihov timpan bijaše urešen kao i na starohrvatskim iz Bola, iz Uzdolja, iz Koljanâ i iz bazilika S. Marije u Biskupiji, križem po sriedi i sa dvie

¹ God. XI. Br. 3, str. 65, 69.

² »Star. Prosvj.« God. I. Br. 1, str. 8. — Br. 2, str. 76. — God. III. Br. 2, str. 51—57. — God. V. sv. 3 i 4, str. 118. — God. VI. Br. 1—2, str. 50 itd.

golubice s grozdom u kljunu prama križu simetrično okrenute s jedne i druge strane. Obrub timpana sastoji od naskočene letvice iznutra na luk izkopane, a s dvora okomito odsječene. Luk ili žlieb letvice urešen je ili troprutastim nizom polukružnih slomljenih uzlova na jednom traku (br. 25, 26, 27 i 55), kao na opisanom ulomku tegurija sa biskupske bazilike S. Marije u istoj Biskupiji,¹ i na onom sa nadpisom *Budimer*.. iz crkve S. Petra u Kuli Atlagića kod Benkovca,² ili nizom troprutastih lukića (br. 29 i 34) kao na ulomku holškog tegurija sa nadpisom *adque beati Theodori mart.*³ i na onom sa bazilike iz Gornjih Koljana.⁴ Vanjske kose ravne površine tegurija urešene su, kao isto mjesto svih starohrvatskih mnogobrojnih trokutnih tegurija, nizom penjućih se kuka, i to kukâ, koje izlaze iz zajedničke podine, kako se vidi na svim ulomcima. Na dva ulomka (27 i 29) vide se ostanci vodoravnih

krila tegurija pri donjem kraju za naslon na podporu, ili za pridruženje tegurija s vodoravnim čestim grede nad pregradom. (septum) pri ulazu u svetište, kad je tegurij s toga mjesta, kao onaj sa crkvice S. Luke na Uz-dolju, ili kako se vidi u crkvi S. Martina kod Porta Aurea u Spljetu. — Na jednom od tih ulomaka (br. 27) je s donje strane probivena i okomita rupa za kovinsku čiviju i druga vodoravna malo širja, koja se prvom križa pravokutno kao za drveni klin. Na ulomku (27) sa letvicom urešenom troprutastim uzlovima nastavljaju se oni i na vodoravnom nastavku, dočim se na drugom ulomku sa lukićima, ovi ne prosljednjuju na vodoravnom dielu letvice. Letvice su različita propupa, od 1·5 cm. na ulomcima sa lukićima (29 i 34) do 4 cm. (br. 26). Ravna izvanjska obrubna polja tegurijâ, na

¹ „Star. Prosvj.“ God. III. Br. 2, str. 55.

² „Star. Prosvj.“ God. VI. Br. 1 i 2, str. 50.

³ Vidi „Viestnik hrv. ark. dr.“ God. XI. Br. 3, str. 65.

⁴ „Starohrv. Prosvj.“ God. V. Sv. 3 i 4, str. 118.

kojima su plohorezane kuke, široka su od 7 cm. (br. 25) do 8·8 cm. (br. 55). Kuke su sad plitčije (4 mm. na br. 29, 30 i 55) sad dublje (11 mm. na br. 25 i 26) urezane. Ploče od kojih su izklesani ovi teguriji debele su, bez naskočene letvice, od 7·8 cm. (br. 30 i 55) do 9·5 cm. (br. 29). Stražnja jim je strana ravna i ugladjena.

Ulomak br. 26 je dug 25 cm., širok 20·5 cm., debeo s letvicom 12·5 cm. Na timpanu mu ostaje desni kraj vodoravne prečage križa, komad unutrnjeg okvira, kojemu je na žliebu urezan jedan celi troprutasti uzao, na vanjskom su obrubu urezane četiri kuke. Ostatak križa je naskočen nad ravninom timpana tek 7 mm. Na ovom su ulomku kuke veće nego na sljedećem, križ mu je manje naskočen, letva naskočena 4 cm., a na sljedećem 3 cm., a i uzlovi na žliebiću su mu veći. Zato se može nagadjati, da dva tegurija kojima su pripadali ovi ulomci, neće bit poticali sa istoga ciborija, jer i ako vrlo slični, nisu bili posve jednaki.

Ulomak br. 25 je najveći do sad poznati ostatak tegurija sa bazilike na Stupovima. Po njemu sam gori mogao da opišem sastav ovih tegurija. Na njemu su sačuvana sva tri gornja kraka križa na timpanu i dobar dio donjeg. Krajevi križa završuju u dvie male zavojice, kao na spomenutim sličnim tegurijama iz Koljanâ¹ iz bazilike S. Marije u Biskupiji² i sa Uzdolja, a površina križa je urešena, kao na svim do sad opisanim starohrvatskim tegurijama, dvostrukom troprutastom pletenicom, koja se ovdje oblo završuje na sva tri poznata kraja. U središtu križa je naskočeno puca, kao na uzdoljanskom ulomku, dok su središta sličnih križeva napomenutih iz S. Marije u Biskupiji, iz Koljana i na Bolu prazna. Gornji je krak križa dulji od vodoravnih, kao i na uzdoljskom i na koljanskom spomeniku. Krajevi su križa preko širine na luk izkopani jače nego na križevima spomenutih tegurija sa Uzdolja i sa biskupske crkve S. Marije u Biskupiji, dok su oni na križu tegurija iz Koljanâ upravni. Tako su i završne kuke najveće i najizrazitije na koljanskom spomeniku, manje izrazite na onim sa bazilike S. Marije u Biskupiji i sa Uzdolja, a najmanje na onom najmladjem sa Stupová. Od golubicâ pri dnu križa sačuvani su vratovi i glave sa grozdom u obliku opervažena lista u kljunu. Kljunovi golubicâ su zavijeni, a grozd jim visi okomito do križa, kao na uzdoljskom teguriju, dok su na koljanskom grozdovi skoro vodoravno pruženi, prkoseć teži. Na svakoj letvici, desnoj i lievoj, sačuvana su po četiri uzla, a na ravnom izvanjskom obrubu s jedne strane pet, s druge šest kukâ.

Ulomak br. 55 je s desnog kuta tegurija, sa ostankom luka s dolnje strane. Oko luka ide pojas urešen plohorezanom troprutastom dvostrukom pletenicom, a, smierom dirke na pojas, podiže se obrubna letvica urešena

¹ N. mj.

² N. mj. God. III. Br. 2, str. 54 i 55, sl. 8, 10 i 11.

na žliebu nizom uzlová troprutasta traka, kao na br. 25 i 26. Sačuvani su jedan cieli i dvie polovine uzla. Letvica je 2·7 cm. naskočena nad vanjskim glatkim obrubnim poljem, na kojemu su urezane tri ciele penjuće se kuke slabo naskočene (3 mm. do 4 mm.). Taj je obrub širok 8·6 cm. Ulomak je dug 17 cm., širok 20 cm., debeo pri luku 8 cm., pri obrubnom polju sa kukama 7·8 cm., sa letvicom 11 cm.

Ulomčić br. 30 pristaje uz donji desni kraj ulomka br. 55, te je njegov nastavak i sadrži jednu cielu kuku. Dug je 9 cm., debeo 7·5 cm.

Br. 45 je takodjer ulomak vanjske kose, lieve strane nekog tegurija. Na njemu je jedna ciela i gornji kraj izpod nje stojeće druge kuke. Naskočene su 6 mm. Dug je 9 cm., širok 7 cm., a pripada teguriju, na tom mjestu debelom 8·5 cm.

Ulomci br. 29 i 34 pripadaju dvama slično urešenim tegurijima. Na njima je sačuvan po komad letvice sa žliebom urešenim na lukiće i komad kose strane vanjskog obruba sa kukama. Letvica je na br. 34 naskočena 1·4 cm., na br. 29 1·5 cm. Ravni obrub sa kukama je na br. 29 širok 7·2 cm., na drugomu 6·5 cm. I kuke su bolje naskočene na ul. br. 34. Na ul. br. 29 je ostatak vodoravnog donjeg diela tegurija pri desnom kutu, na kojem se vidi, da su sledile kuke. Na br. 29 sačuvana su tri ciela i jedna polovina lukića i dvie ciele sa podancima drugih dviju kuka. Br. 29 je dug 17·5 cm., širok 13 cm., debeo na letvici 11 cm. Lukići na ul. br. 34 su dosta širji od onih na br. 29; sačuvani su na njemu jedan cieli i dvie polovine. Tako su na njemu još i jedna ciela, komad druge i početak treće kuke. Dug je 18 cm. Od debline mu ostaje tek 6·5 cm.

Ulomak br. 27 je gori već prilično opisan. Pripadao je lievom donjem kraju tegurija. Sačuvan mu je velik uzao urezan na žliebu kose letvice, a drugi, dosta manji, na vodoravnom dielu. Dug je 17·5 cm., širok 16·5 cm., debeo 11·5 cm. pri letvici, koja naskače 4 cm. nad ravnim obrubom. Sačuvana mu je na kosoj strani zaključna donja kuka, po kojoj se razumije, da se kuke niesu nastavljale na vodoravnom dielu kao na ul. br. 29, i komad spužnice slededeće kuke.

3. Ulomci praga.

Sačuvana su dva ulomka praga vodoravna, koji je na isti način kao i opisani ulomci tegurija bio urešen s gornje strane (br. 48 i 28) nizom kukā 1·6 cm. naskočeni na pojasu širokom 7·2 cm., i naskočenom letvicom sa žliebom urešenim nizom polukružnih slomljenih uzlova na troprutastu traku. Letvica teče sredinom praga, široka je 5·2 cm. Ravno lice izpod letve široko je 7·4 cm., te sadrži krnjatak nadpisa

koji se može da čita: (*Hic quiescit famulus ili famula Dei* ili što drugo...). Po tomu se može suditi, da je prag pripadao kakovu nadgrobnu spomeniku ili možda nadvratniku grobne kapele u atriju ili u *basiliculi* uz južnu stranu bazilike.

Ulomak br. 48 dug je 34 cm., širok 19·8 cm., debeo pri letvici 13 cm. Na njemu je šest kuká i četiri uzla. U malim prostorima medju uzlovima, dakle na tri mjesta, su kroz letvicu probivene okomite valjaste rupe, koje će možda bit služile za vješanje kakovih sveća ili uresnih privjesaka u stanovitim prigodama. Na gornjoj strani ulomka je probivena obla okomita rupa za čiviju, kojom se je na pragu pritvrdjivala čest, koja je dolazila iznad njega.

Ulomak br. 28 dug je 15·3 cm., širok 13·5 cm., debeo 13 cm. Na njemu su tri kuke zavijene na desno, dočim su one na ul. br. 48 zavijene na lievo, pa se razumije, da je br. 48 pripadao lievoj, br. 28 desnoj polo-

vici praga. Pošto je na ul. br. 28 s desne strane živi kraj praga, kao što i početak niza kuká, vidi se, da on sačinjava upravo desni kraj praga. Na letvici mu je jedan i to prvi uzao. U širini mu je odpala čest, gdje je mogao biti kraj nadpisa. I on ima pri gornjem lievom kraju okrnuta valjastu okomitu rupu za čiviju za utvrđivanje komada stojećega nad pragom.

Br. 43 je ulomak praga nadvratnika, dug 19·5 cm., širok 13·3 cm.; od debljine mu ostalo tek 8·5 cm., jer se okrnula. Pri lievom kraju mu je s gornje strane preko polovice okrnuta rupa duboka 10 cm., koja je imala 3·7 cm. u premjeru, a opredjeljena je kao za drvenu čiviju. Lice mu bijaše urešeno troprutastom dvostrukom pletenicom sastavljenom od dva niza polukrugova tako spletenih, da krajevi jednih dopiru u središta susjednih. Središta su jim na zajedničkom vodoravnom pravcu, a krajevi sustičućih se polukrugova svezani su kratkim pravocrtnim elementima istoga traka. Slična se pletenica nahodi na nadvratniku iz Koljanâ,¹ s razlikom, da na njemu niesu svezani sustičući se polukrugovi. Polukrugovi su svezani kao na ovom ulomku slično spleteni na dva ulomka praga i na ulomku tegurija sa crkve Bl. Gospe u drniškom Gradcu² i na ulomku praga uzidana u ogradu izvanjskog dvorišta pred bivšim benediktinskim, sad dominikanskim, samostanom na Lokrumu, itd.

¹ Vidi „Star. Prosvj.“ God. V. Sv. 3 i 4, str. 109.

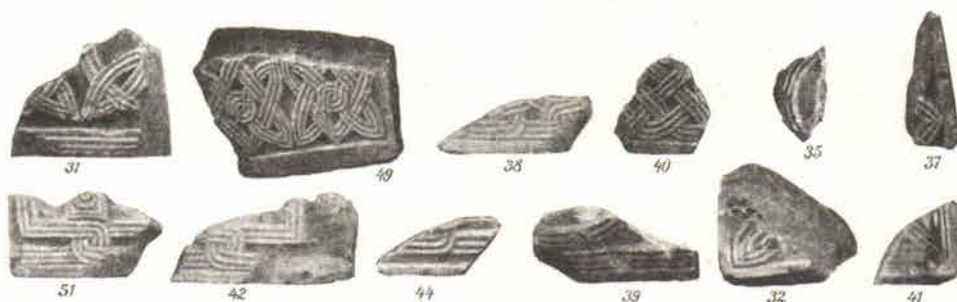
² Vidi „Star. Prosvj.“ God. IV. Sv. 3 i 4, str. 107 i 108.

4. Ulomci plutejâ i lezenâ sa ograde svetišta ili otarâ.

Ima trinaest, i sve malih ulomaka sa osam ili devet raznih ogradnih ploča i među njima stojećih lezena svetišta ili otarâ. Kao što od nastupinâ, tegurijâ i pragovâ, tako i od ogradnih ploča, sačuvan je tek maličak, a velika većina uresnog gradiva sa bazilike ili je kojekuda raznešena i razstrkana, ili se treba pouzdano nadati, da će ga se još mnogo naći, kad se budu protraživati sad zatrpani grobovi u blizini crkve.

Ulomak br. 31 je od pluteja debela 10 cm.; dug je 19 cm., širok 16.5 cm. Uza sami živi rub ploče teče uzporedno troprutast trak, a do njega je od 1.5 cm. do 2 cm. visoko naskočen krivocrtan pleter krugovâ troprutastih trakova, koji, rek bi, da je bio sastavljen poput sličnog na jednom pluteju u spljetskoj krstionici sv. Ivana¹ i na jednoj lezeni potičujoj sa bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina.²

Br. 49 je ulomak sa ugla pluteja, dug 26 cm., širok 17 cm., debeo 11 cm. Uz rub širok 3 cm. je ostatak dviju uzporednih uzlovitih slomljenih

krivocrtnih pletenica, poput sličnih na tolikim našim spomenicima, n. pr. na krstionici u Spljetu³ i na jednoj lezeni sa bazilike u Koljanima.⁴ Sačuvana su dva takova zamkasta uzla.

Br. 38. Ulomak je to kraja pluteja. Krnjatak je debeo tek 4 cm., jer je to uprav odlomak sa žlieba, koji je bio udjelan u debljini ploče za utvrđenje sa muškićem susjedne lezene. Uz 13 mm. širok rub je početak mrežolike troprutaste pletenice, poput takove na zlamenitom pluteju sa Kapitula kod Knina sa nadpisom *dux Hroatorum*.⁵ Dug je 15 cm., širok 6.5 cm.

Br. 40. Dug je 13 cm., širok 13.5 cm., a debeo pri živom rubu tek 3.6 cm., na protivnoj strani 4.2 cm., zato što je odlomak ploče s mjesta, gdje je u debljini imala žlieb kao i ul. br. 38. Na licu, uz rub od 1.5 cm.

¹ Bulić: „Hrvatski spomenici“, Tab. XVI. sl. 46.

² Vidi „Star. Prosvj.“ God. I. Br. 3, str. 166 sl. IV.

³ Bulić: Nav. dj. Tab. XV. sl. 44.

⁴ Vidi „Star. Prosvj.“ God. V. sv. 3 i 4, str. 121. sl. 54.

⁵ Vidi „Star. Prosvj.“ God. II. Br. 1, str. 33.

širine urešen je hasurastom pletenicom poput one na ulomku pluteja sa crkve S. Martina u Pridrazi.¹

Br. 35 je krnjatak ogradnog pluteja, na kojem su tragovi troprutasta pletera krugova. Dug je 19 cm., širok 5·5 cm., debeo 10 cm., ali to nije ciela debljina bivše ploče.

Br. 51 i 42 su ulomci pluteja, koji je naokolo bio opervažen troprutastim trakom. Polje mu je bilo urešeno četvorinama ili pačetvorinama od istog troprutasta traka, koje su, po okružnim uzličima, na sredini stranicâ bile vezane medju sobom i sa pervaznim trakom, poput pačetvorinâ na ogradnom pluteju sa crkve sv. Mihovila u Nevidjanima² i poput četvorinâ na ulomku pluteja sa crkve Bl. Gospe u Gradcu drniškom,³ te na ulomku dovratnika crkve S. Ambroza u Milanu iz IX. vieka. Kako se vidi po ostanku četvorine na ulomku br. 51 bila je ona po sriedi urešena plohorezanim križićem, kojemu je širina bila izpunjena običajnom troprutastom dvostrukom pletenicom. Okrnuti početak takova križića razabire se i na ostatku četvorine na ulomku br. 42. Taj je ulomak sa ugla pluteja, pa ima u deblini ostatak zlieba duboka 9 mm. za pritvrđivanje sa muškićem susjedne lezene, kao i ulomci br. 38 i 40. Obadva ulomka (br. 51 i 42) pokazuju s donje strane ostatke dubokih zliebova za sveživanje sa muškićem podstavnog praga. Ulomak br. 42 je dug 20 cm., širok 10·5 cm., debeo 10·5 cm.; br. 51 dug je 19·5 cm., širok 10 cm., debeo 5·5 cm.

Br. 44 je ulomak ruba pluteja, u debljini sižućoj do zlieba urezana za utvrđivanje pluteja sa susjednom lezenom t. j. od 4·7 cm. poput ulomaka 38, 40, 51 i 42. Dug je 13 cm., širok 7 cm., debeo najviše 4·7 cm. Obrubljen je na licu pločicom širokom 11 mm., a opet toliko daleko od nje usporednim troprutastim trakom, koji je bio okružnim poluuzličem svezan s krugovima od istog traka. Ta je plohorezba naskočena 6·5 mm.

Br. 39 je ulomak pluteja sličan predjašnjemu. Od njega se razlikuje tim, što obrubni troprutasti trak nije razlučen od jednako široke obrubne pločice i što je plohorezba naskočena 1 cm. Dug je 18 cm., širok 9 cm., debeo najviše 4·5 cm., jer je i on poput ulomaka 38, 40, 42, 44 i 51, odpao sa zlieba urezana u debljini pluteja.

Br. 32 je ulomak gornjeg obrubnog 1·7 cm. naskočenog pojasa pluteja sa ostatkom muškića u deblini. Muškić je debeo 3 cm., naskočen 2·5 cm. Ulomak je debeo 11·5 cm., dug 17 cm., širok 10 cm. Lice obrubnog pojasa je bilo urešeno nekom troprutastom pletenicom, od koje ostaje u kutu tek oštrokutan pregib traka.

¹ Vidi „Star. Prosvj.“ God. VI. Br. 1 i 2, str. 48.

² Vidi u ovom istom broju ovog časop. str. 85.

³ Vidi „Star. Prosvj.“ God. IV. Br. 3 i 4, str. 109 sl. 7 i str. 111. sl. 10. uspor. Catt. N. dj. str. 196.

Br. 41 je takodjer ulomak desnog ugla gornjeg kraja lezene. Na jednoj, živoj strani debljine ostaje zarezani žlieb i okomita rupa za kraj kovinske spone, s kojom se lezena utvrđivala uz susjednu čest ili uza zid crkve. Lice lezene bilo je opervaženo troprutastim trakom usporednim sa njezinim stranicama na 13 mm. daljine od ruba. Pravi kut obrubna traka razpolovljen je početkom dijagonalnog traka s njim stopljena, a ne kao obično spletena. Komad je debeo 12 cm., dug 8·3 cm., širok 8·3 cm.

Br. 37 je takodjer ulomak pluteja i to sa ruba do žlieba urezana u debljini ploče na 4·4 cm. daljine od ruba, kao na opisanim ulomcima br. 38, 39, 40, 42, 44 i 51. Na licu, do obrubne pločice 12 mm. široke, počimao je rek bi pravocrtan slomljen pleter troprutastih trakova 12 mm. naskočen. Ulomak je dug 15·5 cm., širok 5 cm.

5. Ulomci križića.

Sačuvana su četiri ulomka, zar sa četiri krnja istog kamenitog križića. Na ulomcima br. 33 i 20 sačuvana je cijela debljina križa, koja iznosi 8·2 cm. Ulomak br. 21 rek bi da sačinjava kraj gornjeg kraka, br. 20 donjega, 33 lievoga, a 19 desnog kraka križa. Kraci su se lagano razširivali prama kraju (*croix pattée*). Desni pak kraj je u širini lagano izkopan na plitak luk, te završuje malim kukama, poput gori opisanih plohorezanih križeva na tegurijima, od kojih je gornja sačuvana. Od njegove širine (19) ostalo je, osjem kuke 5·3 cm., s kukom 6·5 cm., dug je 6·7 cm., debeo najviše 5·8 cm. I kraj donjega kraka (20) je lagano u luku izkopan, ali neima kukâ. Pri kraju je 6·5 cm. širok, pri gornjem slomljenom kraju 5·5 cm. Od kraja lievog kraka (br. 33) okrnula su se obadva ugla, što se je lako dogodilo rad udarca na pruženim kukama, koje su tu imale stožati, sudeć po pravilu simetrije, kao na ulomku desnog kraka (19). Dug je 7 cm., širok pri odlomljenoj strani 5·2 cm. Gornji krak (br. 21) je ozgor ravno završivao. Visok je 8·5 cm., širok pri gornjem živom kraju 6·3 cm., pri donjem okrnutom 5·7 cm., od debljine mu se sačuvalo najviše 5·1 cm. U glavi tog kraja bila je probivena okomita rupa duboka 5·8 cm. za prolaz drvene čivije, s kojom je križ s gornje strane bio na nečem utvrđen, dočim se je s donje naslanjao na kakav obli predmet. Kao na plohorezanim križevima na sred timpana starohrvatskih tegurija, tako je i na licu ovoga križa bila plohorezana troprutasta dvostruka pletenica, koja je pri krajevima križa završivala na dva kuta. Na ulomku gornjeg kraja sačuvana su dva i pō zavoja, na ulomku donjega jedna i jedna četvrtina, na desnom malo više od jedne, na lievom podpune dvie.

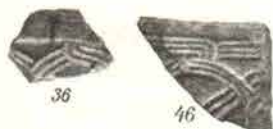

O kamenitim križićim u sredovječnim crkvama koji su stajali na amvonima, na popriečnoj gredi nad ulazom u pjevalište (trabes), na ciborijim

koji su obično s njim završivali, na ogradam pjevališta, nad vratima crkve, za otarom itd. pisao sam podrobnije prigodom opisa ulomaka propeća i prosta kriza potičućih sa ruševina bazilike S. Marije također u Biskupiji.¹

6. Ulomci kamenite posude.

Ulomci br. 36 i 46 pripadaju rubu polukrugljaste kamenite posude, koja je imala od prilike 56 cm. u premjeru, a mogla je imati oko 30 cm. dubine. Mogla je služiti ili za kropionicu ili za krstionu raku, navlaš za krštenje per infusionem. Ulomci su pri rubu debeli 4·2 cm. Taj je rub izkopan s nutrnje strane na zub visok 6 mm., tako, da je na taj izšupljeni dio mogao liepo pristajati kakav poklopac. Posuda je bila gladko i pomnjivo krugljasto izdubljena, dočim joj je vanjska površina polujajasta, jer je dno imalo biti dosta debelo. Ulomak br. 46 je visok 14·5 cm., tetiva gornjeg

ruba duga mu je 14·3 cm., a pri okrnutom donjem kraju deo je 6·3 cm. Na vanjskoj površini, izpod proste 1·4 cm. široke obrubne pločice dolazi sva površina urešena troprutastim krivocrtnim pleterom izprekrižanim sa dijagonalnim trakovima, rek bi poput

poznate ploče sa Kapitula kod Knina sa nadpisom *Dirzischu ducem magnum*.²

Ulomak br. 36 ima, kao gornji porub na vanjskoj površini, 3·7 cm. široku pločicu lagano zaparanom crtom na 1·5 cm. od ruba razdijelenu na dvie. Rek bi dakle, kao da je čest posude kojoj je pripadao ovaj ulomak ostajala na stražnjoj manje vidljivoj strani, pa da joj zato gornji vodoravni trak nije bio troprutasto narezan i ako je vidjeti da se spliče sa ostalim čestim pletera inače iste vrsti kao na ulomku br. 46. Ulomak br. 36 dug je 11·7 cm., visok najviše 8·3 cm., deo pri okrnutom donjem kraju 5·3 cm.

Opisana dva ulomka predstavljaju prvi kod nas poznati primjer uporabe pletera troprutastih trakova za ures kropionice ili krstione rake.

7. Ulomci otarskih trpeza, oblacionarija ili piscina (crkvenih umivaonica).

Medju ulomcima nadjenim u ruševinama starohrvatske bazilike na Stupovima vrlo su znameniti oni, koji su pripadali pločama odredjenim da ostanu u vodoravnu položaju: To su ulomci br. 15 (sastavljen od dva kašnje slijepljena ulomka), 17, 13, 16 i 14. Da su ploče kojima su pripadali ti ulomci bile odredjene za vodoravan položaj, zaključuje se: najprije odatle, što dva poveća ulomka, od kojih je sastavljen ul. br. 15 sačinjavaju cijeli kraj ploče, koja ima s jedne strane pomnjivo izkopanu plitku izdutinu, koja je svakako odredjena za primanje kapljevine; onda odatle što izdubljenoj

¹ Vidi „Star. Prosvj.“ God. II. Br. 4, str. 214—216.

² Vidi „Star. Prosvj.“ God. II. Br. 1, str. 32.

suprotna strana nije tako fino ugladjena kao izdubljena; treće odatle, što je uresna plohozrezba upotrebljena na licu, koje prikazuje debljinu ploče i to sa triju strana; četvrto najpota odatle, što je debljinom ploča s donje strane koso podsječena sa svih triju sačuvanih, pa će tako po svoj prilici bit bilo i sa četvrte strane, što nas napućuje ne samo na to, da je ploča stojala vodoravno, nego da je bila slobodna sa svih četvero strana naokolo, te je najvjerojatnije da bude sačinjavala upravo trpezu (mensa) starokršćanskog otara.

Prije nego predjem na sam opis i dalje razlaganje o našim ulomcima, treba mi prije u malo rieči kazati ono, što se znade o glavnim oblicima starokršćanskih otara do nastupa druge polovine srednjega vieka.

U starokršćansko doba imao je otar, osjem oblika grobne rake još i oblik stola ili trpeze (τραπεζα). Već Grgur Tour-ski izvješćuje, da je otar S. Petra u vatikanskoj bazilici stojao na četiri stupa,¹ a Sinezije Cyrenski piše kriepekim izrazom: »Ja ću obgrliti one svete stupove koji podižu iznad zemlje čistu i neoskvrnjenu trpezu.«² Povjestničar Rufin nam takodjer pripovieda o Aleksandru, biskupu aleksandrijskom i o svet. Ambrozu, da su oni u velikoj stisci potražili spas i pomoć pod otarom.³ Kad se je moglo pod otarom stojati, znak je da je pod njim bilo prazno. O tomu nas uvjerava i pismo pape Vigilija (540—555 g.); jer u tom pismu on pripovieda, da su ga u Petrovoj bazilici vojnici otrgnuli sa otara i da je bio u pogibelji da ga pritjesne padajuća otarska trpeza, ali da su tu nesreću zapriečili djaci, koji su ju pridržali rukama.⁴

Izvanredno liep otar u obliku stola, što ga je car Justinijan postavio bio u crkvu S. Sofije u Carigradu oko god. 537., opisuje Pavao Silenciarij.⁵ Da je bilo takovih otara u obliku stola i u kašnje doba, dokazuje nam i Pavao Djakon, koji pripovieda o vojskovođi cara Filipika, da je našao svojeg protivnika Tiberija, kako se je jednom rukom držao otarskog stupa.⁶ Sad se tek riedko nahode još otari u obliku stola iz tog starokršćanskog doba. Jedan je naslikan sa 4 stupa u S. Giovanni in Fonte u Ravenni na mozajiku, koji kao da potiče iz polovine 5. vieka. Drugi otar na dva stupa čuva se u donjoj crkvi SS. Kuzme i Damjana u Rimu, a predaja izvješćuje, da je na njemu misu govorio već papa Srečko II. (483. g.).⁷ U Francuzkoj je nađeno više otara u obliku stola, od kojih neki imaju četiri, neki 5 stupova.

¹ „Habet etiam quatuor in altari“ etc. Greg. Turon. mirac. l. I. c. 28.

² Synes. Cyren. catast. in bibl. patr. Lugd. VI. p. 150.

³ Ruf. h. e. l. I. c. 12. — l. 2. c. 16.

⁴ „Nullum latere confidimus, quia cum in eadem ecclesia a sancto eius altari tracti pedibus traheremur, tenuimus et super nos etiam ipsa altaris mensa ceciderat, nisi clericorum nostrorum fuisset manibus sustentata“. Vigil. ep. XV ad univ. eccl. Kod Mansi t. IX. p. 52.

⁵ Paul. Silent. v. 335—337.

⁶ Paul. diac. hist. l. XX. u bibl. patr. Lugd. t. 13. p. 302.

⁷ Ciampini: Veter. monum. Romae 1747. t. I. tab. XXXVII—LXX. t. II. p. 57.

Dr. Andr. Schmid u svojem djelu donosi sliku¹ otarskog stola stojećeg na jednom stupu, koji je bio otkriven u okolici Auriol-a, a opisan od Barges-a i postavljen u 5. viek. Na njemu ima otarska ploča (mensa) sprieda po sriedi u krugu urezan monogram Isusov, a s desne i lieve do njega po šest k njemu idućih golubica. »Znamenito je«, piše Dr. Schmid² »da pojedine otarske ploče, kao ona u Auriolu jesu na gornjoj strani izdubljene, a po sriedi kadgod i probivene. To je bivalo ili da se u većoj kolikoci proliveno vino posvećenja lašnje bude moglo pocrpiti u izdubku, ili kako cieni Viollet-le-Duc (Dictionnaire de l' arch. t. II, p. 19), da se pri čišćenju otara voda sa slučajno odpalim česticam ostije ne pušta teći na tle«. Na jednom stupu (calamus) stajala je i otarska trpeza u crkvi Bl. Gospe od Blakernâ u Carigradu.³ Ja sam predlani, u doba jesenskih praznika, opazio u selu Lišanim, benkovačke občine dvie starokršćanske otarske trpeze naslonjene na jednom stupu, koje ću u svoje doba potanje opisati. Jedna je koja sačinjava otar crkve S. Martina na groblju uza sjevernu stranu državne ceste, koja vodi iz Benkovca k Bribirskim Mostinama. Stup sastoji od liepo urešena starorimskog milijarna valjasta stupa sa nadpisom. Stup završuje pinijom. Ne vidi se sprieda, jer je u novije doba otar bio ponapravljen i obskrbljen marmornim antependijem. U toj je crkvi iznutra uzidan mjesto lezene, s južne strane starorimski kaneliran pilastar sa korintskom nadstupinom, na kojoj su okrnute volute. U crkvi ima i ostanaka hrvatsko-bizantinskih ploho-rezanih plnteja, koji pokazuju da je to starohrvatska crkva, koja je u kašnje doba bila preuredjena. Na briegu sa zapadne strane Lišanâ, ne daleko od sela otkriveni su ostanaci temeljâ starinske crkvice u čijoj se apsidi takodjer nahode ostanaci otarske terpeze naslonjene na polovici razciepana debela stupa. Bez sumnje su se dakle i kod starih Hrvata upotrebljavali otari u obliku trpeze na jednom srednjem stupu.

U navedenom Migne-ovom djelu vidjaju se slike dvajuh sredovječnih otara: jednoga (str. 1276, fig. 5) u obliku masivnog pašesterca pokrivena pločom, i drugog na kojem je ploča (str. 1288, fig. 16) s jedne strane dužinom uzidana, s druge naslonjena na dva stupa. Trpezne ploče su na obadva ta otara u svojoj debelini jednako podrezane kao što su i naši ulomci s bazilike na Stupovima. Najvjerojatnije je dakle, da naši ulomci pripadaju otarskim trpezama, i to navlaš manji ulomci, koji niesu s gornje strane izdubljeni (sl. 13, 14, 16 i 17).

Osjem otarske trpeze imale su crkve u starijoj polovici srednjega vieka, pa i nešto kašnje, još dvie vrsti pokućstva, koje je moglo biti pokriveno pločama i to posve lahko ozgor izdubljenima. S jedne strane otara stojao

¹ „Der christliche Altar und sein Schmuck“. Str. 70, sl. 11.

² N. dj. str. 71.

³ Migne: N. dj. I. str. 406.

je *oblationarium* ili *prothesis*, a to je bio stô za primanje darová vierniká. Ne ima se još pravog pojma ob obliku takvog oblacionara.¹ — U nekim izpravama iz IX. vieka napomenuto je, da su kod otara obstojale dvie *piscine* (recimo *praonice* ili *umivaonice*), od kojih je jedna bila odredjena za čišćenje kaleža, druga za pranje ruku poddjakoná i drugih nižih službenika u crkvenoj službi.² Naši ulomci izkopane ploče, osjem što mogahu pripadati otarskoj trpezi, moguće je da budu pripadali i oblacionaru ili jednoj ili drugoj od spomenutih umivaonica. I ako su otarske trpeze u starije kršćansko doba primale samo knjigu Evangjelja i svete posude, to se je ipak kašnje počeo uvadjeti običaj, da su se bar pri početku mise polagala na četiri kraja otara četiri sviećnjaka, koji bi se uklanjali prije svršetka mise.³ Cienim da je u X. vieku taj običaj bio posvuda razširen na kršćanskom zapadu pa i kod nas. Na ulomcim naše ozgor izkopane ploče, koji sačinjavaju cielu jednu stranu ploče, ravan je rub širok tek 3·7 cm.; nije dakle na njoj bilo dostatna ravna mjesta prikladna za primanje sviećnjaka. Zato je najvjerojatnije, da je ta ploča sačinjavala tek gornju stranu oblacionarne trpeze, ili pak jednu ili drugu posudu za umivanje.

Ulomci br. 15 sačinjavaju cielu jednu stranu ploče, kojoj ciela širina iznosi 45·4 cm., debljina 7·9 cm., dočim je od duljine sačuvano tek najviše 25 cm. Smierom duljine teče plitak izdubak širok 37·8 cm., koji, počamši od ciele stranice širine, ide kosom ravninom, okomito odsječenom u smieru duljine, i do ulomljenog kraja dopire do 4·1 cm. dubine. Bit će izdubak još malo niže dopirao, jer bi inače bio oslabio dno ploče. Uza sami dolnji brid koso odsječene donje strane debljine ploče bila je probivena okomita valjasta rupa, o kojoj se po sačuvanom krnjatku nebi moglo stalno kazati, da li je mogla služiti za čiviju, kojom se je ploča utvrđivala na podložen stupac, ili je išla kroza svu debljinu dna posude i služila za izticanje kapljevine. Ima u premjeru 1·3 cm. Okomit gornji dio lica ploče sa svih triju strana imao je 4·6 cm. visine, a samo sprieda i na užoj strani urešen

¹ Migne: Nav. dj. I. str. 434.

² Migne: Nav. dj. I. str. 435.

³ Migne: Nav. dj. I. str. 427.

je plohoarezanom dvostrukom troprutastom pletenicom. Takovom pletenicom urešene su i koso podsječene donje strane lica sprieda i sa strane.

Ulomci br. 13, 14, 16 i 17. Čitava debljina sačuvala se je tek na komadima br. 14 i 16, a iznosi 10·8 cm. Druga dva su ulomci gornjeg diela ploče. Ulomci br. 16 i 17 su živi krajevi ploče okomito odsječene na ta dva mjesta pod kutom od 60°. Oni se na tom mjestu mogu da slože napravivši kut od 120°, t. j. onaj pravilnog šesterokuta. Na obadva ta ulomka, na okomitom licu širokom 5·6 cm. je i po kraj uresa plohoarezane dvostruke troprutaste pletenice.

Ulomak br. 14 širok je 20·4 cm., dug 15 cm. I na njegovom okomitom licu sačuvana su dva i pō prividna kruga dvostruke troprutaste pletenice.

Ulomak br. 13 dug je 17 cm., širok 7 cm., debeo 9 cm. Na okomitom licu sačuvana su mu tri prividna kruga pletenice.

Ulomak br. 17 dug je u licu 15·7 cm., te mu je na okomitom licu sačuvano pet prividnih krugova dvostruke pletenice; širok je 8·5 cm., debeo 9·3 cm.

Ulomak br. 16 ima na licu sačuvano 13 cm. duljine, na koso odsječennoj strani 14 cm. Na okomitoj strani lica ima tri i pō sačuvana prividna kruga dvostruke pletenice.

Ima još jedan mali krnjatak (br. 23), koji je rek bi, po sačuvanom komadiću pletenice, pripadao istoj ploči.

8. Ulomci deblā stupčićā.

Ulomci br. 2, 4, 53 i 54 jesu od malih bridnjastih osmerostranih stupčićā, koji su mogli služiti podporom opisanim pločama otarskim, umivaonim ili oblacionarnim ili i gredi nad prednjim dielom pregrade svētišta. Na ulomcima br. 2 i 53 sačuvano je svih osam strana bridnjaka. Stranice osmerokutnog presjeka su duge po 5·1 cm., a premjer kruga u kojemu je upisan osmerokut dug je 14·3 cm.

2

53

53

Ulomak br. 2 dug je najviše 13·3 cm., br. 53 najviše 12·5 cm. Ulomak

br. 4 je krnjatak, na kojemu je traga od tri ciele strane i početak četvrte. Dug je najviše 12·5 cm., debeo 5·5 cm. Ulomak br. 54 ima sačuvanu jednu i ponešto od susjedne dvie strane. Dug je 14 cm., debeo 4 cm.

Na ulomku br. 53 je s jedne strane u osovini ulomak dna valjaste rupe duboke 2·2 cm. sa 2·3 cm. u premjeru. Ona svjedoči da taj ulomak potiče s blizu jednog kraja stupčićā. Sve strane stupčićā bile su pomnjivo ugladjene.

9. Tri ulomka поблиže neopredjelivih predmeta.

Br. 2 je ulomak dug 7 cm., visok 10·5 cm., debeo 6 cm. To je okomito odsječen kraj kao praga, koji je možda stojao nad konfesijom, ili je dio grede na gornjem djelu pregrade svetišta. Dolnji dio lica je okomit i ima na sebi početak velike dvostruke troprutaste pletenice, koja završuje na kutove. Nad tim dielom vidi se kao početak zliebića, koji se nadvija nad licem i nosi početak kao niza polukružnih uzlova na troprutastu traku.

Br. 24 je ulomak nutrnjeg diela ugla nekog predmeta, koji se je počimao savijati na plitak kružan liek. Iza te valjasto izkopane plohe ima krnjotina polovice vijasto nepravilno izkopane rupe kao za prolaz

drvene čivije u premjeru od 4 cm. Usporedo s rupom je s dolnje strane opet zarez kao za žlieb, koji je imao primati mužkić sliedećeg komada. Sa valjaste plohe koso je pak probivena pravilna, valjasta rupa sa premjerom od 2 cm., a s dolnje strane je opet ostatak drugog i to valjastog žlieba za utvrđivanje s ote strane sa susjednim komadom. Ulomak je visok 15 cm., širok 14 cm., debeo najviše 8 cm.

Svi opisani ulomci sa bazilike na Stupovima jesu od liepa biela sitnozrnata čvrsta vapnenjaka. Na njemu su plohorezbe dobro i čisto sačuvane, jer su ulomci ležali u pržinastoj zemlji, koja jih nije izkaljala ni kemički iztrošila. Zato su neki ulomci, a navlaš oni tegurijâ, nadstupinâ i pragovâ, tako dobro sačuvani kao da su jučer izradjeni pa slomljeni bili.

U KNINU, o Maloj Gospi 1901.

Frano Radić.

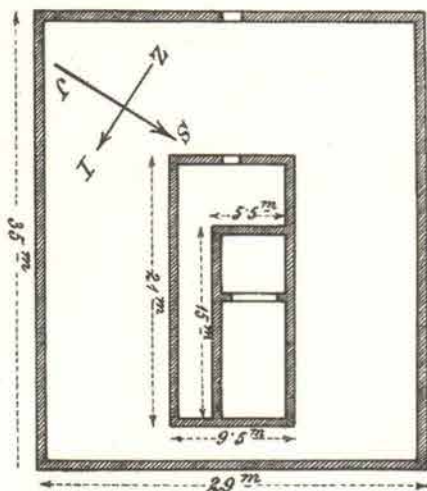

Ostanci starohrvatske crkvice S. Mihovila u Nevidjanim na otoku Pašmanu.

(Sa slikama.)

Povjerenik našega društva g. učitelj Frano Skarpa, onda u Biogradu na moru, javlja god. 1890. (»Viestnik hrv. ark. društva«, god. XII., Br. 2., str. 70.): »Na otoku Pašmanu u župi Nevidjanskoj između Mrljana i Nevidjana desetak časa daleko od župničke kuće u iztoku, na jednom malom brežuljku, kraj mora uzdizala se je crkvice *sv. Mihovila*. Kažu, da je tu bio manastir benediktinkah. Pripovidao mi je svećenik Sime Lovrić, da je crkvice bila podpuna i ciela još nazad 2—3 god., a sva je bila naslikana onakom ornamentikom, kakova se vidja narisana u knjizi

»Hrvatski spomenici«. Naše je društvo kasnije primilo za svoj »Prvi muzej hrvatskih spomenika«, u kojemu su sad sahranjeni, deset raznih manjih i većih urešnih kamenitih plohozrezanih ulomaka pluteja sa ograde svetišta i amvona iste staro-hrvatske crkvice. Čienim da bi se našlo još mnogo drugih ulomaka, kad bi se okolina i nutrnjost crkvice dobro protražile. Ja sam spomenute ulomke bio opisao u svojem »Izvješću o radu hrvatskog starinarskog društva« itd.¹ U zadnje je doba pošlo za rukom, da se pet ulomaka sastavi u jedan poveći, a dva u manji ulomak pluteja, tako da je sad jasniji sastav ureda pluteja, pa mi jih je ovdje točnije opisati i prikazati uz pomoć priloženih slika. Uz to donosim ovdje i pregledan raspored tlorisa crkve i njezine ograde po nacrtu g. Frana Margetića nadglednika lučkih radnja u Tkonu.

1. *Ulomak pluteja* za ograde svetišta sastavljen od pet manjih ulomaka (br. 2). Na tom se ulomku vidi s gornje strane početak naskočenog obrubnog

¹ Vidi »Starohrvatska Prosvjeta«, god. II. Br. 3, str. 179—180, i u posebnom otisku istoga »Izvješća« pod br. 8.

pojasa poput onoga na tolikim već opisanim starohrvatskim crkvenim plutejima.¹ Ulomak je visok 98 cm., dug je pri donjem rubu 57 cm., deo 10 cm., a na obrubnom pojasa 12·5 cm. Sva površina pluteja bila je operavana pločicom širokom od 2·5 cm. do 3·5 cm. Pored te pločice ide sve naokolo pluteja troprutast trak, koji se na poznate kružne uzliče spliče sa tri vodoravna reda opet medju sobom, sredstvom jednakih uzliča svezanih trakastih troprutastih pačetvorina. Pačetvorine imaju spojne uzliče na sredinama pojedinih stranica. Gornji i donji red pačetvorinâ široki su po 20 cm., srednji 17 cm. U najgornjoj lievoj pačetvorini podiže se po sriedi na polukružnu podnožju krin na dugoj stapki. Do njega s lieve strane visi

obsrdčast list istog oblika kao što su listovi trećega reda četvornih polja na jednom pluteju crkve S. Sabine u Rimu iz god. 824—827.,² o kojima Cattaneo piše, da je lozovo lišće. S druge strane krina sva je prilika da će bit bio simetrično položen jednak list. U prvoj srednjoj pačetvorini s lieve strane je plohorezana ležeća troprutasta, trakasta dvostruka pletenica, poput turice duhana. Prva lieva pačetvorina donjega niza izpunjena je plohorezanom paunpticom, kojoj je, radi kratkoće prostora, rep savijen

nad ledjima. Na vrh glave mu kukma. Na repu se iztiče oko karakteristično na perju paunova repa; a vaskolik je rep izradjen na način jednog jedinog pera, poput retorične slike *pars pro toto*, t. j. po sriedi badrljica, a s jedne i druge

strane uzporedne česice. Staje na sprieda pruženoj desnoj nozi, a lievom je uhvatila jabuku i priniela ju do kljuna, kojim u nju kljuva. U početku sledede pačetvorine donjega niza vidi se početak troprutasta traka četverostruke ležeće zatvorene pletenice.

2. Ulomak pluteja (br. 5). Dug je 38 cm., širok 28 cm., deo 18 cm. Da nije za 8 cm. deblji od prijašnjega, moglo bi se pomisliti da mu je pripadao kad nosi ulomak polja jednako razdieljena troprutastim trakovima i jednako složena. Samo je ovdje sačuvano polje četvorinasto, moglo bi dakle pripadati jednoj te istoj strani pregrade, s koje je i komad br. 2. U tom se polju jasno vidi plohorezan splet dvaju spljoštenih troprutastih pakružnih komada. U središtu spleta je pupica.

¹ Vidi „Starohrv. Prosvj.“ God. V. Sv. 3. i 4., str. 112. sl. 6., str. 113. sl. 7.

² Cattaneo „L' arch. in Italia“ — str. 156.

3. Ulomak pluteja (br. 9). Od prilike istih protega kao i br. 5, pa su možda obadva i pripadala istom komadu pluteja sa ograde svetišta, koji će bit bio zato deblji, jer je imao zar služiti podlogom amvonu. Na njemu su oko tri četvrtine pačetvornog polja, u kojemu je plohorezan pritjesnut splet dviju troprutastih pakružnica, koje se kosije križaju nego one na ulomku br. 5, te nisu pri vrhovima sagnute.

4. Dva ulomka amvona (br. 1 i 7). Ta dva ulomka, koji sačinjavaju česti valjasto savijena amvona, debela su od 10 cm. do 11 cm. Na njima se vidi, da je vanjska površina amvona bila okomitim i vodoravnim pojasa razdijeljena na četvorine, kojih su polja bila urešena plohorezanim pticama u raznim skupinama i položajima. Pojasi su obrubljeni uzkim pločicama i urešeni plohorezanim dvoprutastom pletenicom, sa jednakim valjastim jamicama naročito pravilno probivenim u svakom središtu prividnih krugova. Ulomak br. 1 visok je

43 cm., širok 39 cm. Na njemu su sačuvani jedino križalište pojasnih trakova i početci dvajuh polja. U gornjem polju sačuvani su rep predstavljen sa sedam usporednih pera i noge leteće ptice po svojoj prilici orla ili sokola, jer gnjavi pod sobom manju pticu, kao svraku, koja je u položaju trkanja put lijeve strane. U donjem je polju sačuvan gornji dio tiela, glava i dobar dio raztvorenih krila leteće ptice, zar golubice, glavom okrenutom na lijevo.

Ulomak br. 7 je od živog gornjeg ruba, koji je bio opervažen sa onakovim trakom kakovim je razdijeljena površina amvona. Na njemu su ostanci dvajuh polja. Na lijevom je dobar dio paun-ptice okrenute na desno sa zatvorenim krilima. Izpod nje se podižu dvije dvoprutaste krajne vitice bilinskog uresa, na kojemu je možda stajala. Ulomak je visok 31,5 cm., širok 35 cm.

Svi opisani uresni ulomci iz crkve S. Mihovila jesu od gusta biela vapnenjaka.

Sudeć po gori opisanim ulomcima, ta je crkva bila sagradjena u 9. ili najkašnje u 10. vieku.

U KNINU dne 16. rujna 1901.

Frano Radić.

Još o hrvatsko-bizantinskom slogu.

(Nastavak. Vidi br. 3—4 od pr. g. i br. 1—2 od o. g.)

Sam g. Z. je prisiljen kašnje priznati u svojem predavanju, kako je vrlo poučna stvar otkriće, da je uprav isti motiv (troprutasta traka) bio izumljen od drugog naroda na prvobitnom stepenu prosvjete: od Grka. On pripovijeda po M. Collignon-u (*Histoire de la sculpture grecque* — I. str. 226) da »je u Olimpiji bio izkopan mali reljef od tuči, koji potiče iz sredine 6. v. (pr. I. K.) kojega su polja sa figuralnim predstavama opervažena letvama; ove su nakičene uresom od tri spletena traka«. Kako onda, i po čemu može g. Z. da broji motiv troprutasta traka medju specifično germanskim motivima? On je naprotiv već po tom samom primjeru morao zaključiti, da glavni uresni motiv klesarstva na kamenitim spomenicima iz doba od VIII. do XI. vieka, motiv troprutasta traka nije nipošto izumljen od Germanâ nego da je obstojao od prastarih doba.

G. Z. (str. 22) kaže, da »je plastičan ures po longobardskom ukusu navlaš tamo bogato zastupan gdje su obstojale jezgre longobardske moći«. Zaisto se on ne bi bio tako izrazio, da su mu bili poznati mnogobrojni starohrvatski plastični spomenici Istre i Dalmacije, Hrvatske i Bosne, gdje se vrlo dobro znade, da nisu obstojala nikakva središta, i dokle nije sizala ni periferija longobardskog gospodstva. Jesu li Pulj, Cres, Sisak, Zadar, Nin, Knin, Trogir, Spljet, Ston, Dubrovnik, Kotor itd. bili igda, središtim longobardskih vojvodina? Niesu za stalno, jer su već drugom polovicom I. vieka longobardskog vladanja u Italiji sve današnje hrvatske zemlje bile već naseljene Hrvatima, koji su imali svoje domaće vojvode zavisne od vrhovne oblasti bizantinskih careva. Do sličnih se neosnovanih zaključaka može doći jedino onda, kad se kojekuda izribanim razlozima hoće pošto po to, da podupire a priori postavljena tvrdnja, koja inače ne ima nikakvog stvarnog temelja.

Čudnovata je i ta okolnost, pa i dostojno osobita obzira, kako se dva najvatrenija branitelja, dapače zasnovatelja naziva tobožnjeg *longobardskog sloga* ne slažu medju sobom u tumačenju postanka i glavnih obilježja njegovih. G. Zimmermann nahodi vaskolik početak i izvor tog novo-skovanog sloga na plohozbi jedne ogradne ploče na krstionici biskupa Kalista u Cividale u Friulu, koju je, na mjesto propale starije, postavio patrijar Siguald iz-

medju god. 762—776. Naprotiv Stückerberg, koji je svoju knjizicu napisao dvie godine nakon Z-ovog predavanja, na tu se ploču baš najmanje obzire, a Zimmermannovo predavanje u obće niti ne napominje, po čemu treba zaključiti, da ga nije smatrao vriednim nikakva obzira.

G. Z. sam priznaje (str. 9), da »su Langobardi kroz prvo stoljeće svojega vladanja u Italiji ostali što su i prije bili više vojska, nego li narod«, priznaje da je posve krivo i netemeljito mišljenje, koje da se je do zadnjih doba uzdržalo o cvatnji domaće umjetnosti za kraljice Teudolinde; priznaje da je tu priču Cattaneo posve uništio, onaj isti Cattaneo, o kojem na drugom mjestu kaže, da »mu knjigu u ostalom treba oprezno upotrebljavati«; priznaje činom, ako ne izričito, svoje nepoznavanje suvremenih hrvatskih spomenika; ali, ako, upoznavši se s njima, kako mu je to još dužnost bila prije nego se je izložio svojim predavanjem, i sam opet pročitava danas svoje rieči (str. 29), da se dulji obstanak tobožnjeg longobardskog sloga ne može nigdje dokazati nego u središtu Lombardije, u Paviji i Milanu, dočim su u hrvatskim zemljama mnogobrojniji, raznoličniji i za dulje doba posvuda razšireni spomenici srodnoga sloga, zaisto će bit prisiljen takodjer priznati netemeljitost svojeg mišljenja i zabaciti predloženi „*terminus technicus*“ o »plastičnom načinu urešivanja po longobardskom ukusu«.

Nego čujmo sada doslovno njegovo razlaganje o uresima spomenute ploče patrijara Sigualda: On će baš ovako: »Cividale bijaše pribivalištem friulskih vojvoda. Tamo je biskup Kalist oko god. 740 podigao krstionicu. Oko osmerokutne rake za uronjivanje stoji osam stupová, koji nose osmerokutan pokrov na način ciborija. Dolje medju stupovima nahode se na šest stranâ doprsne ploče, dvie strane ostaju otvorene. Možemo ob uresu gornjih česti da učinimo mnogo zlamenitih opazaka, ali se osobito obraćamo k jednoj od doprsnih ploča. Ista je umetnuta kao zamjena prijašnje 20 do 30 godina kašnje. Nosi stalan nadnevak. Polag nadpisa, osnovana je od patrijara Sigualda, koji je biskupsku stolicu zapremao od 762—776 godine. U četiri kuta te ploče predstavljena su četiri evangelista u četiri okruga, napravljena od dva traka spletena poput brojke 8, a urešena lišćem. Kržljavi kraci angjela i životinjâ imaju najveću sličnost sa živinskim kracima koji su upotrebljeni u slogu seobe narodâ. Krila i glave pokazuju uresan nacrt, pri kojem se može razpoznati srodnost sa sjevernjačkom ornamentikom. Tjelesa triju živinskih simbola razplinjavaju se u malašan spužolik ures, u čemu se jasno iztiče sjevernjački običaj, da se predmeti konačno ne docrtaju, nego da se uresno razplinu. Svakako je sjevernjački živinski ures raztrgnuo česti živinskih tjelesa jedne od drugih, te je uresno preobličivanje tako daleko dotjerao, da jih je samo težko razpoznavati. Ali najprije treba ti likovi da predstave nešto odredjena, što nije bio slučaj kod

sjevernjačke ornamentike, a drugo trebalo je ovdje u južnoj zemlji, gdje sve teži k određenu obliku a ne razplinjuje se kao u sjevernjačkoj magli u neopredjeljeno i slikovito, da umjetnost nakon dviesta godina, pod uplivom starokršćanske i bizantinske, primi stalne i suvisle oblike. Dalji nam naputak daje još vrst reljefa«.

»Rezbarije su posve plitke, te se jedva podižu iznad jednako ravna dna, nekoliko zaparanih poteza nadopunjuje nacrt. Prezrena je svaka vrst modelacije. Ta posve prvobitna vrst vajarije jedva da se razlikuje od nacrta. Ali mi nahodimo sličnu vrst risarskog vajarskog sloga u onomu iz doba seobe narodá; on nagoviešta na izvor iz drvorezbarskog uresa. Dakle i u tehničkoj strani iztiče se sjevernjački elemenat«.

»Ploča je u obće podpuna uzornica svih upliva i elemenata, koji su se tada križali u Friulu i u cijeloj longobardskoj kraljevini. Prostor između četiri simbola evangelistá razdijeljen je na dva pojasa, gornji i donji. U gornjem je križ. Nad njegova dva kraka su dvie ružice, izpod njih dvie stvari, koje se prikazuju kao presjek naopako nacrtanih jelovih drveta, kojih su dvie najdonje grane vitičasto zakučene. To su grčke palmete u barbarskom shvaćanju, počelo uresa, koje se vrlo često nahodi na takovoj vrsti umjetniná, te se svojem starinskom praliku približuje sad više sad manje. S obedvie strane križa stoje dva svećnjaka. U donjem pojasu raste u sredini drvo, kojega obedvie glavne grane završuju na dvie jedna k drugoj okrenute živinske glave, motiv koji spominje starinske pralikove, s druge je strane morao pristojati germanskoj mašti, jer je ona bila naučna na okončavanja raznih predmeta u živinske glave. S obedvie strane tog drva stoje dva grifa, a nad njima nahode se dvie ptice koje nose po grozd u kljunu. Imamo dakle na toj ploči starinska po bizantinskoj umjetnosti prenešena počela i starokršćanske simbole, ali oboje u izvornu shvaćanju, koje zavisi od germanskog duha i tehničkom izvedenju. Nakon dviestogodišnjeg gospodstva počelo je germanstvo da se prosvjetljuje, da u sebe prima prosvjetna počela zaposjednute zemlje. Ali je dosta jako, da utjesne neoprovziv germanski pečat umjetninama što jih proizvodi i u kojima se pojavljuju ta različita počela«.

Dok g. Z. u svojem obrazlaganju mnogo drži do motiva živinskih glava, kojima završuju glavne grane uresnog drveta na Sigualdovoj ploči, te naglašuje kako je to moralo pristojati germanskoj mašti, naučenoj na takova okončavanja, onamo njegov sunarodnjak Stüchelberg (N. dj. str. 54) čisto kaže, na temelju izpitanih talijanskih spomenika, da »nigdje ne ima kod longobardskih uresa kamenarske plastike onih fantastičnih zmijastih likova ni traková završujućih u živinske glave, koje susretamo na svim spomenicima sjevernjačke umjetnosti«. U bilježci pak k tomu piše isti g. St. »Bilinski uresi, koji završuju u živinske glave jesu kod Longobardá

posve iznimni«. Takovom iznimkom broji svakako slučaj na civildaskoj ploči. Ali je g. Z. mislio da se može okoristiti tom iznimkom, pa ju je protegnuo na svu vrst sličnih spomenika, napravivši od iznimke pravilo, dočim se je u svako doba među pametnim ljudima složno uzimalo, da iznimke potvrđuju pravilo. Ja sam već prije dokazao¹, kako g. Z. ne ima nikakva prava da svojata izključivo za Germane živinski ures, pa mi ne treba ovdje opetovati iste razloge. Dodat mi je samo to, da se nigdje ne može opaziti, da je živinski ures, tako obilno upotrebljavan na kovinskim predmetima, a osobito motiv okončavanja prosto linearnog i bilinskog uresa u živinske glave, prešao na klesarstvo ili kamenitu vajariju. Dapače je to jak argumenat za pobijanje Zimmermannove teze, kad se promisli, da su Germani u doba od VI.—IX. vieka u umjetnom obrtu pa i u minijaturama rukopisâ bili tako objeručke prigrlili taj motiv živinskog uresa, a da se pak upravo taj motiv ne nahodi nigdje primjenjen na suvremeno klesarstvo onih krajeva, koji su bili ili izključivo naseljeni Germanima, ili barem tako da su oni u kratko doba absorbirali rimsko žiteljstvo. G. Stück se ovako o tomu izrazuje (N. d. str. 54.): »Samo u malom obrtu Longobardâ nahodimo pokušaje, da se sduže uresi i živinske glave; k tomu bi spadali okovi mrtvačke škrinje sa Civezzano, drugi neki nahodjaji u zemlji, na dalje stražnja strana bjelokostnog uveza knjige u Monzi, koji je obskrbljen prošupljenim uresima vitičâ i remenja koji završuju glavama. Ali u nikakvom slučaju se taj spomenik ne smije smatrati kao proizvod čisto longobardske tehnike«. »Minijature rukopisâ« pak, kaže dalje g. Stück. (str. 55), a razumije se da govori o longobardskima, »pokazuju nam slične živinske i uresne tvorbe, kao kod Iraca i Franaka, t. j. obće barbarske vlastitosti, koje ne izkazuju nikakvih plemenskih obilježja« — Vidi se dakle, da se o Longobardima još ne može dokazati, niti da su u malom obrtu, poput svojih sjevernih srodnika, posjedovali tako obće upotrebljen živinski ures, a kamo li bi se moglo tvrditi, da bi taj motiv sačinjavao nekakav potez obilježja tobožnjeg longobardskog ukusa u vajarstvu na kamenu!

Tjelesa triju živinskih simbola na Sigualdovoj ploči ne razplinjavaju se u malašan spužolik ures, kako tvrdi g. Z., nego, pošto su od sva četiri simbola, pa i evangeliste Mateja, uzeta tek poprsja, to su kod triju živinskih simbola mjesta presjeka urešena kukom, kako su na pr. urešeni kukama krajevi suvremenih uklesanih križeva i dolnje grančice paomâ. Ne ima tu razplinjavanja ni raztrgnuća živinskih česti, kako sam g. Z., sebe pobijajući, izpovieda, da je uradio sjevernjački ukus, niti ima uresnog preobličivanja tako daleko dotjerana, da bi bilo tek teško razpoznavati pojedine životinje. Svakomu je jasno, na prvi pogled ploče, da su tu predstavljena poprsja

¹ Vidi ov. čas. ove god. Br. 1—2, str. 14—17.

orla, anđjela, vola i lava bez ikakva preobličivanja, samo barbarski, plitko i bez ikakve modelacije, kako nije moglo ni da bude drukčije iz ruku bizantinskih umjetnika ili njihovih prvih još nevjestijih učenika u VIII. veku t. j. u doba kad je vajarska umjetnost spala bila na najniže grane. O toj ploči vrlo je dobro rekao Cattaneo¹: »U toj kompoziciji posve istočnjačkoj, što nam napominje one što smo jih vidili na pročelju stolne crkve u Atini, Selvatico je naprotiv vidio odsjev maglovitih nauka Sjevera, donešenih nam preko Alpâ od Longobarda!« Sam g. Z. kaže, da se na toj ploči sve ne razpljnuje, »kao u sjevernjačkoj magli (izraz pozajmljen u Selvatico-a ili u Cattaneo-a) u neopredjeljeno i slikovito«, ali, pripisujuć radnju longobardskim majstorima, opravdava tu silnu razliku tim, da je »umjetnost nakon dviesta godinâ pod uplivom starokršćanske i bizantinske« trebalo »da primi stalne i suvisle oblike!« Prije svega treba ovdje da odbijemo prvih sto godinâ longobardskog gospodstva u Italiji, u koje doba smo vidili, a to nam kaže isti g. Z., da su Longobardi ostali što su i prije bili »više vojska nego li narod«. Dapače g. Z. tvrdi, da »još početkom 8. vjeka, polovicom zadnjega longobardskog vladanja, Longobardi i Rimljani bijahu još dva posve odijeljena naroda«. Kad su Longobardi tako kasno počeli da se miešaju sa Rimljanima, kad se već u IX. vjeku ne može ništa da znade »kolika li je bila snaga longobardsko-germanskog elementa«, kako piše g. Z. (str. 7—8), nego kaže, da će tražiti na to odgovora u sačuvanim umjetninama, lako se je dosjetiti, ako je taj narodni elemenat tako brzo utonuo u rimskomu, da nije imao u sebi dostatne odporne kulturne snage, ni kulturne sposobnosti. I premda sam g. Z. prije kaže, da su početkom VIII. vjeka bili Longobardi odijeljeni od Rimljana, kašnje hoće opet da iztražuje »koje li je tragove ostavio longobardski duh u umjetninam, koje su postale u doba cvatnje longobardskog vladanja u Italiji« (!). Na str. 10 pak kaže, da »Ako hoćemo da razaberemo tragove longobardskog naroda u umjetninam drugoga stoljeća, tad treba da svoj pogled upremo poglavito na Friul, gdje je postojala jedna od najmoćnijih vojvodina Longobardâ. Ali i tamo pojavljuju se dotične umjetnine tek posve pri svršetku njihove vladavine« (!!). Te umjetnine dakle niti su postale u doba cvatnje ni u središtu cvatnje longobardskog vladanja! Pa kako onda, da se one pripisu Longobardima? Gdje su dakle tragovi longobardskog duha u umjetninama koje su postale u doba cvatnje longobardskog vladanja? Gdje li je taj dvjestogodišnji upliv starokršćanske i bizantinske umjetnosti na longobardsku; gdje je tečaj i razvitak tog upliva? Na kojim se spomenicima starijim od Sigualdove ploče nahode očiti tragovi tog upliva, kad jih eto nije razabrati niti na spomeniku iz kraja longobardskog vladanja? Neka g. Z. izvoli odgovoriti na ova pitanja. — Ne ima tu druge već ako se prizna, da se je skočimice i preko noći, od danas do sutra bizantinska

¹ L'archit in Italia dal secolo VI. al Mille circa str. 89.

umjetnost pretvorila u tobožnju longobardsku! Ja ne znam ko bi to pametan mogao pomisliti, da bi varvarski i nasilan narod, koji osvaja tuđu zemlju i podjarmljuje tuđi narod, gospoduje nad njim za dviesta godina silom oružja, u vrijeme sjaja i veličine svojeg vladanja ne ostavlja nikakva traga kakvih svojih narodnih osebina na umjetničkim spomenicima u to doba podignutim; da bi taj narod upravo pri kraju zadnjih godina svoje malaksajuće snage počeo razvijati nov slog u klesarskoj umjetnosti, kojom se nije nigda bavio u vrijeme svojeg sjaja, bogatstva i veličine; i da bi pak suviše taj slog mogao podpuno usavršiti baš nakon konačne propasti svojeg gospodovanja, kad se je pod tuđjom vladom, kao Longobardi pod karolinžkom, morao u pravim i dužnostima izjednačiti sa kulturno vazda nadmoćnijim prijašnjim svojim podložnicima i robovima! Umjetnički narodni slogovi, kako nas povjest uči, kao biljeg narodnog sjaja, moralne i materijalne snage, zadovoljstva i veličine, ne razvijaju se u doba narodne slabosti, potištenosti i podložnosti jačim narodima, nego u doba narodne samostalnosti, sloge i slobode, cvjetanja i nespriečenog prosvjetnog razvijanja. Ako dakle Longobardi kroz doba svoje slave i moći nisu u Italiji ostavili nijednog traga svojih narodnih osebina u tadašnjoj umjetnosti; nisu se mogli ni oni oteći obćem povjestničkom zakonu i stvoriti nov umjetnički slog, baš u doba svojeg propapanja, i, čisto recimo, uprav narodnog izčežavanja sa lica zemlje, te pozornice svjetske povjesti. Što se ne počimlje, ne može se ni dovršiti. Velika poduzeća i nove tvorevine ako čovjek ne osnuje i ne dotjera u doba mladosti i zrelosti života, po gotovu neće u starosti. Isti zakon vlada i nad čitavim narodima, a potvrđuje nam ga svjetska povjest neizbrojnim primjerima.

Nikakove vrijednosti ne ima niti Z-ovo razlaganje o tehničkom izvedenju Sigaldove ploče, kao sjevernjačkom elementu. Plitka rezbarija, kako sam već prije iztaknuo, obilježje je bizantinskog klesarstva već od VII. do X. vieka. Takovoj klesariji ne treba tražiti izvora i prenosa sa drvorezbarskog uresa u VIII. vieku, kad je nahodimo već gotovu u rukama bizantinskih umjetnika u Africi, Siriji, Grčkoj, u Armenskoj, u svim hrvatskim zemljama i u Italiji, dakle na čitavom području bizantinske carevine. Da bi joj pak i morali tražiti izvor i prenos sa drvorezbarstva, ne bi se trebalo ograničiti na same Longobarde, o kojima vidjesmo da nisu imali prilike ni vremena, da uplivaju na razvitak umjetnosti, nego radje baš kod starih Slovenaca, stanovnika Friula, i kod Hrvata, kod kojih je drvorezbarstvo, odkad se spominju u povjesti, vazda u porabi bilo, pa se je i sačuvalo i do današnjeg doba u domaćem obrtu.

Na Sigaldovoj ploči imamo doisto, kako i g. Z. priznaje »starinska po bizantinskoj umjetnosti prenešena počela i starokršćanske simbole«, ali ni u jednim ni u drugim ne ima, niti se može da nazrieva kakva »izvorna

shvaćanja« ni izvornog tehničkog izvedenja, kako sam već na više iztaknuo. Dakle su to samo ničim ne dokazane, već samo onako na prosto izjavljene tvrdnje, ono što polag pretresanog razlaganja o Sig.-voj ploči piše g. Z., da je »germanstvo dosta jako, da utjesne neoprovrviv germanski pečat umjetninama što jih proizvodi«, jer, niti su to umjetnine proizvedene germanstvom, niti ima na njima, kako sam već dokazao »neoprovrviva germanskog pečata«, nit ikakvog pa ni najmanjeg očitog traga germanskog upliva.

O drugim tobože longobardskim spomenicima ne će g. Z. da potanje razpravlja, nego kaže (str. 13) da se *šalibože* mora da »zadovolji s tim jednim primjerom iz Cividale«, te da može »u ostalom tek sumarno navesti što li nas za 8. viek dalje uče spomenici Friula i s njim srodne istočne Gornje Italije«. Ako mu je, u apriorističnoj namjeri da svakako nadje longobardske tragove, tako slabo izpao pokušaj izpitivanja na Sigualdovoj ploči s jednim primjerom grana završenih u glave, g. je Z. bio stalno uvjeren, kako bi ga još gore sreća poslužila bila na ostalim suvremenim spomenicima, gdje takovih glava ne ima; i zato je ono rekao *šalibože*, a premućao je razlog te žalosti. Opet on ipak kaže o spomenutim drugim spomenicima: »Vazda nahodimo tri elementa: staro-kršćanski, bizantinski i sjevero-germanski duh, koji obojicu zahvaća i na osobit način preradjuje« (!). Ali nije bilo dosta samo kazati, nego je najpače i ponajprije trebvalo da i dokaže, kako nas uči velephvaljena njemačka temeljitost (Gründlichkeit), gdje i, putem uporedjivanja na poznatim spomenicima, kako to sjevernjački-germanski duh zahvaća i na osobiti način, različit od bizantinskoga i starokršćanskoga, preradjuje starokršćanska i bizantinska počela.

Medjutim mu se ne može na ino, da prizna ipak, kako u sjevernoj Italiji »ima uz to (ali ne nabraja napose *uz koje* konkretne primjere) čisto bizantinskih djela, koja ili su bila unešena iz Bizanta, ili su jih na mjestu izradili bizantinski umjetnici«. Teško je vjerovati, da bi proste uresne klesarije na teškim kamenitim pločama mogle biti prenašane čak iz Bizanta u Italiju uz onako teške i mučne saobraćajne prilike, kakve su vladale u 8. vieku, pa se takovo nagadjanja izključuje. U toliko za nikakav konkretan primjer nije g. Z. u stanju da kaže, da je bio izveden od kakva longobardskog umjetnika. G. Z. izpovieda jošte, da na tim spomenicima, a mogao je dodati: sve isto kao i na cividalskim, »starokršćanstvo podaje svoje simbole, odredjuje dakle sadržaj, bizantinstvo doprinaša mnogo uresnih motiva. Ali iza obojice, iza starokršćanskoga i iza bizantinskoga stoji starinsko, po kojemu sledi predaja starinskoga.

Ovdje bih mogao slobodno da dovršim pretresanje Zimmermannovog predavanja, jer sam već izložio sva protuslovja, u koja upada i oborio sve prividne razloge, što jih on navodi na podporu postavljene teze, da su Longobardi ostavili takovih tragova u klesarskoj umjetnosti VIII. i IX. vieka

u Italiji, da se ta umjetnost može nazivati longobardskom, a ne bizantinskom, ili prije barbarsko-bizantinskom (za 8. v.), kašnje italo-bizantinskom, kako je predložio i prilično temeljito dokazao oplakani Cattaneo. Nego pošto svi glavni zastupnici protivničkog mnjenja smatraju Zimmermannovo predavanje najčvršćim uporištem, a ono se u daljnjem tečaju još navraća na predmet, to da mi gospoda Krauss, W. Neumann i Strzygowski i ostali nebi mogli prigovoriti, da sam jim ostao dužan analizu preostalih Zimmermannovih razmatranja, i da zato niesam podpuno oborio njegovu tvrdnju; to ne smijem da prekinem, već mi ga je slijediti do svrhe.

On piše (str. 14) da »Za karakteristiku umjetnosti 8. vieka treba još navlaš iztaknuti nadstupine. Kao primjer neka služi nadstupina već napomenutog ciborija u Sv. Jurju u Valpolicella«. To svakako stoji, ali u smislu da je umjetnost bizantinska, djelujuća na talijanskom tlu. O toj nadstupini, kao što o mnogo ljepšim i izvornijim starohrvatskim nadstupinama, koje se sad čuvaju u našem »Prvom muzeju hrvatskih spomenika« u Kninu pisao sam obširnije već u početku ove razprave,¹ te dokazao, kako bi same već bile dostatne, da se slog starohrvatskih graditeljskih i klesarskih spomenika srodnih italo-bizantinskim nazove hrvatsko-bizantinskim, pa sam o tom govorio i na II. međunar. kongresu kršć. arheologa u Rimu, u 3. sjednici III. odsjeka, kako sam već napomenuo tečajem ove razprave.² Da su nadstupine, srodne onim u Valpolicella, vladajuće u 8. i 9. vieku u italo-biz. umjetnosti, kako piše G. Z., to je on čitao u prezrenoj knjizi Cattaneo-voj, ali tu ne ima baš ništa longobardskoga, nego je plod mašte talijanskih umjetnika, učenikâ Bizantinacâ.

G. Z. dodaje, da »ne samo nadstupine, već da i druge graditeljske pojedinosti, kao štapić bisernog zrnja i ures stječućih se valova bivaju samostalno shvaćeni i preobličeni« u spomenuto doba umjetnosti u Italiji. To preobličenje nije nego plod naravskog propadanja umjetničkog ukusa za vremena najezde varvarskih naroda, i nejasno sačuvane predaje staroklasičnog uresa bisernog zrnja, koju možemo i mi slijediti preko staro-kršćanskih navlaš solinskih spomenika do starohrvatskih; ali ne ima u njima nikakvog izvornog motiva, koji bi mogao služiti osobitim obilježjem novog sloga.

Ništa ne podupire Zimmermannovu tvrdnju ono što on kaže (str. 15) o plohozezbama na otaru crkve S. Martina u Cividale: »Ti su reljefi« po njegovim riečima, »nespretna i surova oponašanja starokršćanskih i bizantinskih pločica od slonovine«, ništa drugo dakle nego biljeg nevještine tadašnjih bizantinskih klesara. Iste vrsti shvaćanja i izradbe za figuralne klesarije na pročelju sarkofaga u muzeju S. Donata u Zadru, kojega se slika

¹ Vidi „St. Pr.“ God. V. Sv. 1., str. 30—33.

² „ „ „ „ V. Sv. 3 i 4, str. 124.

nahodi u Eitelbergerovoj knjizi,¹ a potiče takodjer po svoj prilici iz VIII. vieka, te ga zaisto niesu izradili Longobardi nego Bizantinci.² Nego čudo je, kako g. Z. »uprkos posvemašnje nevještine«, kaže »da se razabire germanski tip, koji je kiparu izpao posve nehotice« (!). Ne znam u čemu je gosp. Z. našao taj germanski tip; zaisto nije u »daleko naskoćenim jabučnim kostima i razkolačenim očima«! O tim nesgrapnim rezbarijama, na kojima nije moguće razabrati osobitog plemenskog obilježja, liepo se izrazuje Cattaneo, kad o njima piše: »Kad surovost vremena (744—749) ne bi opravdavala prisutnost tih nevolja, trebalo bi jih uzeti za ništa drugo nego za zdepnaste karikature; takove su to pogreške, da se mogu usporediti samo s onim šaranjem što ga često običavaju nesgrapno izvadjeti neotesani pučki sinovi na zidovima nasih kuća, navlaš ako su svježe obieljeni i popravljjeni«. I to bi imao biti taj tobožnji *germanski tip!*

Još jednom nailazi g. Z. na pojav, koji bi ga bio imao dovesti na pravi put, da ne bude preko mjere zaokupljen obljubljenim svojim longobardstvom. Spomenikâ iz 8. v. koje zove da su longobardskog obilježja, nalazi (vazda po Cattaneo-vom tragu, a da toga ne napominje) osjem u Frilu u okolici Verone, Ferrare, Bolonje i nešto malo jih u Mlecima. Zatima nastavlja: »Slika biva posve drukčija obratimo li se sa istočne Gornje Italije k srednjoj, k samim gradovima Veroni, Breši, Milanu i Paviji, gdje je ležala jezgra longobardske kraljevine. Nadstupine u Breši i u Veroni imaju zaisto u obće oblik poput onoga u Valpolicella, ali su oni vrlo gizdavije nacrtani«. Po tomu, da je hladnokrvno mislio, mogao je naravskim načinom zaključiti, da gizdaviji oblik tih nadstupina dolazi odatle, što su poglaviti gradovi, u jezgri kraljevine mogli tražiti i plaćati najbolje suvremene umjetnike, kao što vazda biva. Dalmatinski spomenici iz rimskog doba istog su sloga i ukusa kao i oni u gradu Rimu, ali su jim nacrt i izradba toliko suroviji i različitiji, kolika je razlika izmedju procjedjene i ugladjene prosvjete glavnog grada velike carevine, i njezinog odsjeva u pokrajinama. Sad, pošto i sam g. Z. tvrdi, polag svojeg, i ako nepriznatog, vodje, oštroumnog Cattaneo-a, da su »glavni spomenici onih krajeva bizantinska djela«, morao je, po zakonom zdrave logike, doći do neizbježivog zaključka, da je slog svihkolikih spomenika 8. vieka u Gornjoj srednjoj i u istočnoj Italiji *varvarsko-bizantinski*, kako ga je učio po njemu zaniekani mu »maestro e donno« R. Cattaneo.

Svoje krivo uvjerenje nastoji g. Z. da opravda ovako: »Dakle, kako bi se imalo očekivati, nije se tada longobardska umjetnost najснаžnije razvila u jezgri kraljevine, u Paviji i kašnjoj Lombardiji, nego u friulskoj vojvodini. U glavnom sielu Longobardâ prizvaše u pomoć inozemne umjetnike. To

¹ Die mitt. Kunst. Dalm. str. 134—135.

² Vidi moj opis u članku „Hrvatske starine Zadru“ u „Viestniku hrv. arh. dr.“ God. XII. Sv. 2., str. 84—88.

nahodi svoje tumačenje svakako u tom, da je Lombardija već u staro doba bila igrala neku ulogu, te je stara predaja bila tamo još živuća. Usled toga nije bio nigda posve propao umjetnički ukus; uvidilo se, da su bizantinski umjetnici daleko nadkrijivali domaće. I zato jih pozvaše na radnju. Nego su oni možda i sami dolazili, jer su se tu u središtu kraljevine nadali boljoj zaradi. Ali iztočna Gornja Italija nije imala velike starinske predaje. Mletci su tek 810. g. postali glavom naselbinâ na lagunskim otocima, a Ravenna je imala još dovoljno umjetničkih djela, koja su bila postala do VI. vieka. Umjetnička djela dokazuju, da se je germanstvo u iztočnoj Gornjoj Italiji bilo počelo ukorienjivati u zemlji. « Cijela hrpa nesmisli i protuslovlja! Priznaje amo predavač, da su bizantinski umjetnici tada djelovali u Paviji i kašnjoj Lombardiji; priznaje, kako smo vidili, srodnost nadstupinâ na svim suvremenim spomenicima srednje i iztočne Gornje Italije; priznaje bizantinskim sva glavna tadašnja umjetnička djela u jezgri kraljevine; sam kaže, da bi se imalo očekivati, da se umjetnička djelatnost Longobardâ bude razvila u toj jezgri kraljevine, i konstatuje da nije, a onamo opet, bez ikakva temelja, hoće da nazivlje *longobardskim*, t. j. posebnim imenom, slog posve srodnih jim suvremenih spomenika u Friulu! Kad su glavni gradovi kraljevine prizivali inozemne umjetnike, neće bit drukčije postupali ni gradovi i sela u provinciji; samo će se ovi bit zadovoljavali i lošijom rabotom, pa otud one razlike u shvaćanju i izradbi istih motiva i uresnih i figuralnih. — O živoj umjetničkoj predaji ne ima govora ni za Lombardiju, ni za nijednu drugu pokrajinu, kad je za 8. viek ne ima ni u samom Rimu. Bezprestani stoljetni ratovi i varvarske najezde bili su pogasili svaku vatru umjetničkog zanosa i zatrpali ostanke rimskih i staro-kršćanskih spomenika, kako u Milanu tako u Oglaju, pa se baš zato i ćutila potreba inostranih umjetnika u VIII. vieku, kad su se po Italiji, bilo gdje, imale podizati sgradje, koje bi se oblikom, trajnošću, čvrstoćom i uresom imale iljen koliko izticati nad prostim drvenim običnih gradjanskih stanova. — Umjetnička predaja i ukus ne može da se uzdrže inače nego medju umjetnicim samima, pa da bude bila još živuća takova predaja u Paviji i kašnjoj Lombardiji, to bi bili živući i sami umjetnici, i nebi bila nastala živa potreba tražiti jih izvan zemlje, kako su se sbilja tražili. Što je Ravenna imala dovoljno umjetničkih djela iz prošastih stoljeća, nebi bio dovoljan razlog protiv podizanja novih, već uprav obrnuto. U gradovima, gdje je po obstojećim spomenicima već razvijen umjetnički ukus, baš se teško mogu da trpe bezukusne nove gradjevine; a Ravenna je bio grad u kojem se u VIII. vieku nije bila još utrнула svaka iskra života; a gdje je života, treba da ima i razvitka na svakom polju, pa makar išao taj razvitak nizbrdicom, kao što nam očito dokazuju ravenatski spomenici 8. vieka objelodanjeni po Cattaneo-u, da se je u to doba dogodilo u Ravenni. Tako ni kronologički

podatak o podignuću Mletaka na položaj glavnog mjesta naselbinâ lagunskog otočja, nije nikakav razlog protiv toga, da bi se kod Mletčana mogla bila sačuvati umjetnička predaja kakogod i u Milanu i u Paviji, jer su njezini stanovnici bili unuci i praunuci doseljenikâ negda cvatućeg rimskog grada Oglaja, koji je obilovao umjetničkim spomenicima. Nego su okolnosti vremena izazvane seobom narodâ i drugim nevoljama bile uzrokom, da se je u svoj Italiji i na svemu području rimske carevine utrnula umjetnička predaja, te je u jednom kraju bilo malo bolje nego u drugomu. Tek se nešto vatre umjetničkog zanosa sačuvalo bilo u Bizantu.

Nego piše dalje g. Z. (str. 17), da »cieli taj razvitak umjetnosti u Friulu i u istočnoj Gornjoj Italiji nebi za nas ni bio od toliko izrazite zlamenitosti, da plastični način urešivanja po longobardskom ukusu, to je *terminus technicus*, što bi hotio da ga za to uvedem — u sljedećem vieku, u devetom kršćanskog računanja vremena, ne bude našao nenadano i obzirom na političke odnošaje čudnovato razprostranjenje«. Što je nenaravno i ne logično, naravski da mora biti čudnovato i u početku i u svojem razvitku. Stojalo bi svakako to što kaže g. Z., kad bi se moglo da održi njegovo razlaganje o civildaskoj ploči. Inače sledi po sebi, da se je po Bizantincima prenešena umjetnost, u Italiji u 9. vieku razvijala djelovanjem na bizantinsku odgojenih domaćih umjetnika i razširivala se na sve strane srednje i sjeverne Italije, primivši po gdjejkoju inačicu, radi koje je Cattaneo predložio, da bi se uresni slog tadašnjih talijanskih spomenika nazivao *italo-bizantinskim*. Moglo bi se da pače protiv mnjenja Zimmermannova uztvrditi, da je upravo propast vladanja Longobardâ, Italiji tuđih gospodara, pospješila u njoj razvitak italo-bizantinskog sloga.

Nego ne može ni sam g. Z. posve da zanieče upliv bizantinske umjetnosti u VIII. vieku u Italiji pa kaže (str. 18) o friulskim djelima: »Mi u njima ne nahodimo podpuno jedinstvena i stalna sloga, nego se tu za ometu i upliv pojavljuju bizantinski elementi«. Da elementi, ali koji izključivo sačinjavaju cjelinu tog varvarskog sloga. »Tek u 9. vieku«, dalje će g. Z.: »uobličuje se slog svestrano i dopire do podpune zrelosti«. To je istina, ali kao italo-bizantinski, a ne drukčije, jer je tada longobardsko vladanje davno već bilo propalo, a longobardskog je naroda posve nestajalo.

Opisivanje talijanskih spomenika 9. vieka, većim dielom pomoću Cattaneo-ve knjige, koje sad sledi u Z-ovom predavanju, ne tiče se našeg predmeta i zato ga mimoilazim.

Na str. 20—21 ovako g. Z. kaže da će razsvietliti postanak nekih elemenata urešivanja na spomenicim 9. vieka: »Jedan bizantinski ures pokazuje valovito uvijenu granu, koja pri svakom zavoju tjera lišće ili grančice sa lišćem. Te pobočne izrasli su tako zavijene, da postaju pojedini jedan do drugoga ležeći krugovi. Usred tih krugova leži, kao cviet vitičaste rastline,

mala ružica. Taj ures po longobardskom ukusu dalje uobličen nahodi se n. p. na luku nebnice nad grobom Foscherari na trgu S. Dominika u Bolonji, a potiče još iz 8. vieka«. Slika i odredjenje dobe postanka tog spomenika nahodi u Catt.-u djelu (str. 111). Takav se bizantinski ures, poznat još sa sirske spomenika VII. vieka, nahodi u mnogobrojnim odlikama na hrvatsko-bizantinskim¹ kao i na talijansko-bizantinskim spomenicima VIII. i IX. vieka. Teško je pogoditi, kad se govori ob onom uresu na bolonjskom spomeniku, u čemu g. Z. nahodi to dalje uobličenje po tobožnjem longobardskom ukusu, jer ne ima na njemu ništa nova ni neobična. Sve što dalje o tomu uresu potanko razbire g. Z., sve se odnosi na spomenute mnogobrojne odlike tog bizantinskog uresa, pa mu je čisto izgubljen trud što otud zaključuje (str. 21): »Umjetnički ukus tog stoljeća uzimlje dakle drugovdije motive i oblike, ali ima snagu, da jih preobličuje u svojem duhu, te da jih podpuno usvaja (asimiluje), tako da je slika te vrsti uresa podpuno jedinstvena.« Tad nastavlja: »Ovim nije iscrpljen broj uresnih motiva po longobardskom ukusu. Ali će navedeni dostojati za karakteristiku.« I tako sve napried g. Z. gradi svoje kule po zraku. U onom što je naveo, on je tvrdo uvjeren da je nešto dokazao za svoju tvrdnju, da je postavio temelj gdje temelja ne ima, pa tako nastavlja svoje uzaludno nadogradjivanje.

G. Z. piše (str. 21), da je jedina plastična umjetnost koja je obstojala u 9. vieku bila »ornamentalno dekorativna«, pa koja je to druga, nego uprav bizantinska i njezine kćeri italo-bizantinska i hrvatsko bizantinska? Još on kaže: da »se taj ures pojavljuje najprije na sjeveroiztok Italije pod uplivom longobardskog pučanstva«, a nezna da su Grci posjedovali taj ures gotovo dva stoljeća prije toga, i da je bio već razširen među Hrvatima prije još nego je nastao civilski spomenik, u kojem se on utvara da mu nahodi početak, pripisujuć ga uplivu germanstva na bizantinstvo!

Misli g. Z., da »se može potvrditi i do stalnosti podignuti« njegovo mnijenje »da je germanski narodni elemenat« igrao neku ulogu u stvaranju tog sloga »uzme li se u obzir zemljopisno razprostiranje« njegovo. »Pokazuje se«, kaže, »da je navlaš ondje bogato zastupan, gdje su obstojale jezgre longobardske moći. Najviše i najljepših još danas sačuvanih djela te vrsti nahode se u Como, u longobardskoj vojvodini Spoleto, u južnoj Etruriji i u Rimu.« Ja sam već na više iztaknuo, koliko je prazan taj razlog Z.-ov., kad se promisli kolika li se množina spomenika hrvatsko-bizantinskoga sloga, srodna italo-bizantinskomu nahodi u hrvatskim zemljama.

O Rimu kaže g. Z., da je u njega slog IX. vieka bio svakako unešen. Cattaneo je istoga mnjenja i kaže da to nije moglo da bude nego iz Lombardije. Ja sam nasuprot zato, da je najvjerojatnije da je i u Rim, kako i

¹ Na stonskoj crkvi Bl. Gospe u Lužinama i na crkvi S. Mihajla. — Vidi „Star. Prosvj.“ God. IV. Br. 2., str. 75 i str. 80.

u druge krajeve Italije, unešen bio iz Bizanta već u VIII. vjeku, te da se je razvio uplivom domaćih po bizantinsku odgojenih umjetnika, pa makar i došli neki od njih za pape Adrijana I. iz Lombardije (772—795).

G. Z. priznaje Cattaneo-u, da je temeljito pobio mnenje, da je sadašnje predvorje crkve sv. Ambroza u Milanu ono isto, što ga je bio podignuo nadbiskup Anspert, koji je vladao od god. 868—881, pa da bi dakle sadašnja crkva mogla biti starija. Ali mjesto kazati, kao što kaže, da sam dodaje k tomu, da »pokrov ciborija koji se pripisuje vremenu biskupa Angilberta (824—859), kao što i glasovit srebrni otarski antipendij magistra Wolvinija, uprkos nadpisu koji se odnosi na biskupa Angilberta, po svojem slogu ne mogu da budu oni izvorni 9. vjeka«, mogao je biti nešto skromniji, pa otvoreno i to izpovjediti, kako je već prije njega Cattaneo dokazao, da današnji ciborij nije onaj iz IX. vjeka, osjem stupová i nadstupinâ. Cattaneo je kazao, da pokrov ciborija mora poticati iz vjeková nakon Tisuće, a Z. je samo odredio, da ima biti bez sumnje iz početka XIII. vjeka. Tako je g. Z. sebi pripisao otkriće, da su iz IX. vjeka komadi koji sačinjavaju do vratnike i stupčice glavnog portala, neke ploče na pročeonom platnu i na otaru u kapeli S. Satira uz desni pobočni brod, dočim je sve to doslovce naučio od prezrenog svojeg učitelja Cattaneo-a, koji je sve te stvari kazao u svojoj knjizi tiskanoj šest godinâ prije Zimmermannovog predavanja. Može se dapače slobodno kazati, da ne samo g. Z. nego ni g. Stück nebi imali bili što ni govoriti ni pisati, da ne budu pocrpili gradivo iz Cattaneo-ve knjige, jer je g. Z. n. p. jedino pravo kazao samo ono što nije, posve nepripravljen i bez svakoga stvarnog temelja, izvrnuo iz Cattaneo-a, misleć da može na laku ruku s istim gradivom dokazati obstanak tobožnjeg *longobardskog* sloga.

Kad je govor o S. Ambrozu, napomenut mi je, da je 1897. g. izašla u Milanu knjiga Karla Romussi-a pod naslovom »Sant' Ambrozio, i tempi, l' uomo, la basilica« — str. 144 u vel. 4-ni sa 20 fototipijâ i 118 zinkotipijâ u tekstu. I Romussi, i ako bezuspješno, brani mnenje, da je dragocjenjeni antipendij S. Ambroza onaj izvorni iz IX. vjeka. Spisatelj, naslonjen na razpravu L. Beltrami-a »Raffaele Cattaneo e la sua opera« (u »Archivio storico dell' arte« — 1890. god.) obara se na Cattaneo-a, koreći ga, kako je mogao niekati, da sadašnji ciborij nije onaj izvorni. Ali su njegovi i Beltrami-evi razlozi tako slabi i zastarjeli, da ne pomakoše ni za dlaku Cattaneo-ve. I o mozaiku apsida uzalud kuša Romussi, da ga predobije za IX. vjek. On donaša liep broj dobrih slika plastičnih uresa sa predvorja crkve S. Ambroza, vratil, ciborija, propoviedaonice itd.; pa uprav te njegove slike, koje nam čisto kažu spomenike IX. i one XII. i XIII. vjeka, najbolje pobijaju njegovo mnenje, da bi predvorje, glavni portal i pokrov ciborija mogli biti iz IX. vjeka. Propoviedaonica, koja je bila obnovljena od nad-

stojnika bazilike *Gulielmo de Pomo* 1201. god., nosi razvijene lombardske rezbarije istoga sloga, ukusa i izradbe kao što su one na gornjim dielovima ulaznih vrati i na nadstupinama predvorja, i kakovih nije nigdje naći na spomenicima IX. vieka.

Gospodinu Zimmermannu se čini, da je svojim predavanjem pokazao, da je IX. viek u italskoj umjetnosti izpunjen germanskim duhom. A onda se sam tomu čudi i pita »kako?« »Nije li to doba ono karolinškog preporoda, kad je veliki cesar probudio na nov život starinsku umjetnost, i ako u njezinom starokršćanskom shvaćanju? Znamenite li protuigre! Na sjever Alpâ nastaje starinsko-rimski i u daljnjem redosljedu razvija se otud germansko-romanički slog; na jugu u materi zemlji te umjetnosti, dolazi u klesarstvu do vladanja germanski ukus, ukus naroda, koji malo prije početka toga vieka, bijaše lišen svojeg političkog moćnog položaja u Italiji, i to uprav po onom cesaru, koji je toliko i toliko pogodovao preporod starine. To je iznenadjujući izpadak našeg iztraživanja« (!!!) Eto, kako se i sam g. Z. čudi smiešnim svojim teorijama; kako ostaje iznenadjen svojim protuslovnim rezultatima; ali se ipak ne domišlja kako su ga krive premise dovele do krivih zaključaka, a sve zato, što neće da računa sa obstojećim činjenicama, nego se daleko od njih uzvinjuje na krilima svoje velikom dozom narodnog šovinizma opojene mašte.

G. Z. nije, kao niti nijedan drugi iztraživalac, nakon svršetka 9. vieka našao u Italiji za skoro ciela dva vieka drugih spomenika italo-bizantinskog, tobožnjeg longobardskog, sloga. Naprotiv se je hrvatsko-bizantinski slog sačuvao i bezprekidno razvijao i kroz X. viek, kako nam dokazuju toliki staro-hrvatski spomenici iz toga doba (u Spljetu, Kapitululu kod Knina, Sv. Martinu u Pridragi itd.). Bolje dakle na Hrvatsku nego li na Italiju može da se primjeni razlog g. Z.: »po dugu trajanju sloga, koje se na nijednom drugom kraju ne može dokazati, imamo pravo da zaključimo, da je on bio ovdje osobito intenzivno upotrebljavan«.

Ovoliko budi za sad dosta o Zimmermannovom predavanju. Sad mi preostaje, da uzmem u pretres knjigu g. Stükelberga, da ju prikazem pred živom svjetlosti staro-hrvatskih spomenika, te da se najpotla obazrem i na ostalo velevažno razlaganje g. Dra. Fontana-e.

(Nastavit će se.)

F. Radić.

Dva starokršćanska grobna kositerna kaleža iz Podgradja (Asseria) kod Benkovca.

(Sa slikama.)

U izvještaju upraviteljstva našega starinarskoga društva o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec 1897. god., koji je objelodanjen u br. 3. i 4. god. III. ovog časopisa, javljeno je, da je župnik Perušića o. Perišić, kopajuć uz crkvicu S. Duha na glavici Podgradja (Asseria), uz prezlamenite graditeljske i nadpisne ulomke iz rimskoga doba »U jednom grobu našao uz mrtvacu kalež, koji je zalibože dosta oštećen, ali je od velike vrijednosti za našu narodnu umjetnost«.

Pri nastavku izkopavanja na istom mjestu predsjednik našega društva, pošt. O. Luigj Marun, našao je u zemlji drugi također oštećen kalež.

Oko crkvice S. Duha je groblje upotrebljavano od najstarijeg hrvatskog doba do dneva današnjega, kako se doznaje po uresnim predmetima i po ostrugama nadjenim u grobovima. Tečajem izkopavanja nadjena su tri reda grobova jedan više drugoga. Najdonji red grobova leži na pločniku starorimskih gradjevina. Ti grobovi sadrže sliepočno prstenje i ostruge starohrvatske, koje sižu do IX. vieka.

Nepoznati spisatelj Tours-ski opaža u svojem crkvenom ogledalu, da se je pri ukopu popu stavljao kalež na grudi.¹ Marzohl i Schneller u svojem djelu² kazu, da u njihovoj okolici popovi u grobu drže u rukama voštani ili drveni kalež, te da još pri odkopanju biskupa Birina Dorchester-skoga, nadje se kalež, koji je ležao kod trbuha pokojnikovog.

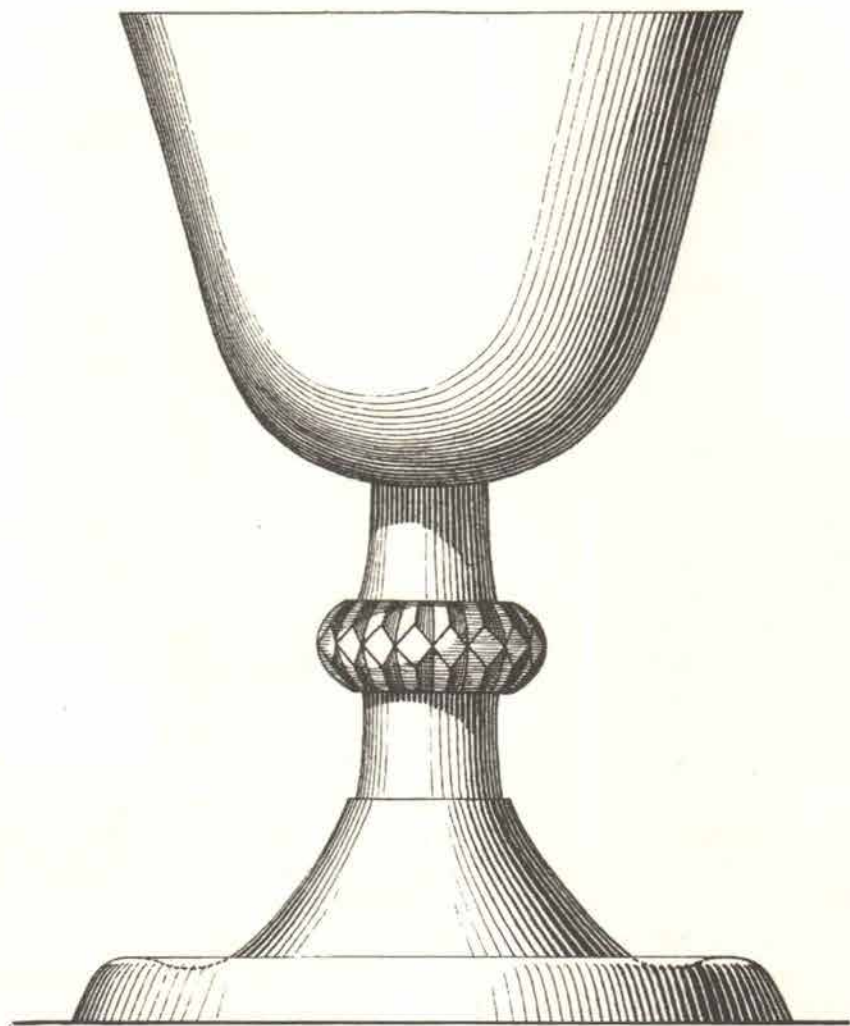
Naša dva kaleža nadjena su neposredno nad pločnikom starorimske sgradje. Sva je prilika dakle, da su na tom mjestu bila pokopana u staro hrvatsko doba dva svećenika, a da kaleži s njima zakopani pripadaju vrsti kaleža, koji se zovu *calices sepulchrales* ili *funerales*.

Obadva kaleža su kositrena, po prilici jednake veličine, oblika i razmjerja. Samo su debla (*stilus*) sa uzlom (*nodus*) jedra, a podnožje (*pes*) i čaša (*cuppa*) tanki su (od 1 do 1.5 mm.) i šuplji, pa su izhrdjali i postali tako krhki, da su se pri izkopavanju i prenašanju razkršili u komadiće,

¹ Jos. Marzohl u. Jos. Schneller — Liturgia sacra — Lucern. 1887. Sv. 3., str. 223.

² Nav. dj. Sv. 5., str. 1004.

koji se ipak pomnjom i uztrpljenjem dadu složiti na način, da je meni pošla za rukom tipična rekonstrukcija ljepšega od njih, koju iznašam na priloženoj sl. 1.

Sl. 1. Nar. vel.

I tako skršena, sačinjavaju ta dva kaleža vrlo riedke i dragocjenjene cimelije, kojima se naš »Prvi muzej hrvatskih spomenika« može pravom ponositi.

O kositrenim kaležima ovoliko piše Migne:¹ »Upotrebljavali su se osjem zlatnih i srebrnih kaleža kadgod bakreni, tučani i kositreni« . . . »Oдавна

¹ Dictionnaire d'archéologie sacrée — T. I. str. 581.

su zabranjeni kaleži bakreni ili tučani (bronzani), jer se takove tvari lako okisivaju . . . . »Što se tiče kaleža kositrenih bili su trpljeni u mnogim francuzkim biskupijama za siromašne crkve do iza bune 1793. god.« . . . . »Dan danas za porabu kositrenih kaleža trebalo bi imati naročito uoblaštenje od strane biskupove. Misal rimski jim dopušta porabu u slučajevim skrajnjeg siromaštva.«

Kositer je u prvoj polovini srednjega vieka bio osobito upotrebljavana kovina, za domaće i crkveno posudje, te u obće razširena po svoj Evropi. Za dokaz tomu navesti mi je neke uspomene iz IX. i X. vieka crpljene iz J. v. Schlosser-ovog djela »Schriftquellen zur Geschichte der karolingischen Kunst«. U izpravi iz god. 855. spominje se patena pokositrena.¹

Po izpravi iz god. 807—833. doznaje se, da se tada i crkve pokrivalu olovom, bakrom (kadgod pozlaćenim) i kositerom.²

U Lib. trad. Frising. ima iz god. 855. »Breve commemoratorium«, gdje napominje »et alium calicem et patenam stagnatas«.

U »Gesta Abb. Trudonensis« c. 3. iz god. 870., piše, da je u crkvi bilo sedam komada kositrenih kandila.³

U životu S. Benedikta Anian. c. 14, od god. 895., piše: »Vasa autem ad Christi conficiendum corpus nolebat sibi esse argentea; siquidem primum ei fuerunt lignea; sic tandem conscendit ad stannea.«⁴

U domaćoj nam izpravi iz god. 999., t. j. u oporuci zadarkinje Agape, kćeri tribuna Dabronje, spominje se »turabolo hereo I, stagniolo I.«⁵

Jedan je od naših kaleža posve prost i bez ikakva uresa na cijeloj površini, dočim je drugomu urešen uzao na nozi i sva površina podnožja, te spada u vrst slikanih kaleža (*calices imaginati*). Taj je kalež dostojan osobite pažnje. Podnožje (vidi sl. 1.) mu sastoji od 23 mm. visoka, lagano ugnuta, čunjasta diela, koji prelazi u skoro vodoravno pružen obod, kojemu se priključuje s vanjske strane 9 mm. visoka, takodjer lagano kusočunjasto nagnuta površina. Kako se razabire po sl. 2. nestalo je oko jedne četvrtine donjega diela tog podnožja. Kusočunjast, gornji dio podnožja je urešen figuralnim, obod bilinskim lagano izpupčenim nakitom. Oko oboda uvija se na valove vijugasta loza, kojoj u svakom valu izbija u natrag okrenut trozuban akantusov listić. Loza sa lišćem prilično je dobro modelovana, i odskače od dna oko 1 mm. U svakom pazušcu lišća umetnuta je po slabo naskočena pupica. Obod je s vanjske i nutrnje strane opervažen sa dva para prugastih obručića.

¹ Schlosser. N. dj. str. 160.

² " " " " 290.

³ " " " " 75.

⁴ " " " " 183.

⁵ Rački — Documenta VII — str. 27.

Čunjasti, glavni dio podnožja dražestno je razdijeljen na četiri prilično jednaka polja urešena poprsjima simbola četiriju evanđelista, ovim redom: Marka, Luke, Ivana i Mateja. Polja su medju sobom razstavljena cvjetnim štitićima nizbrdo okrenutim, na golim prutastim stapkama. Svaki štitać sastoji od tri cvjeta: glavnog, većega, na srednjoj stapki po sriedi, i dvaju manjih, koji ga nadilaze na tanjim simetrično razgranjenim stapčicama

(Sl. 2.)

s jedne i druge strane. Glavni cvjetovi sastoje od šest, na nejednake razmake, na okrug poredanih velikih pupica, sa jednom sedmom iste veličine blizu sriede. Mali su cvjetići slični velikima, ali su jim pupice mnogo manje i razmjerno manje naskočene, pa se jedva i razabiru. Simboli evanđelistâ simetrično su skupljeni dvoje a dvoje jedan prema drugom okrenuti: Luka i Ivan, Marko i Matej. Luka i Ivan su predstavljeni u podpunom profilu i imaju manje glave; Marko i Matej u tri četvrtine profila i imaju veće glave. Tri živinska poprsja imaju krila uzgor podignuta i predstavljena su tri ili četiri usporedno savijena pera. Mateju, kao pravom anđelu bizantinskih diptiha, vide se gornji dielovi pregiba nizbrdo okrenutih krila. Sve su glave obkoljene koturom svetinje, Luki i Ivanu vide se knjige evanđelja zatvorene

što ih pred sobom drže medju nogama. Od lava Markova sačuvan je tek gornji dio glave sa ušima, očima, koturom svetinje i dva pera desnoga, tri lievoga krila. Matej odjeven u tunici sa dugačkim rukavima ima u laktu prignutu desnicu pruženu prama knjizi, od koje je sačuvan tek gornji kut. Glave triju životinja su nešto plosnato naskočene od dna; Matijin pregib lievog krila, kraj rukava sa naborima i ruka imaju neke početke modelacije, tako i orlova lieva noga sa čaporcima. Sve je ostalo tek naznačeno prostim, lagano naskočenim prutcima, koji su na kalupu bili zaparani, a na odlievku su naskočeni bez daljnjeg obradjivanja. Na prsima se vide zaparane usporodne crte, s kojima su se htjeli naznačiti izperci. Zadnji dio tiela vola i orla nadomješten je sa tri usporedna uzgor srpoliko zavijena prutka. Radnja, po iztaknutim vlastitostima, očituje umjetnika, koji se nešto počimlje otimati ukočenoj tromosti vajarija 8. i 9. vieka, te je pod dojmom oživljujućeg daha, koji je u umjetnosti 10. vieka pirio za Bizanta pod vladom careva macedonske dinastije. Pokazuje se prilično okretan i stalan u nacrtu i modelaciji gori spomenutih potankosti, kao što i ciele vijugaste loze na obodu podnožja. Način predstavljanja evangelista, motiv vijugaste loze, zaparanim prostim crtama naznačen naris većine likova, koji spominju starohrvatske plohorezbe 9. i 10. vieka na kamenitim plohorezanim figuralnim spomenicima u spljetskoj krstionici S. Ivana i u zadarskom muzeju, sve nas nuka na misao, da je ovaj kalež tvorevina domaćeg hrvatskog umjetnog obrtnika, po svoj prilici iz druge polovine X. vieka. Jabuka za hvatanje je naoko šestnaest puta nepravilno narovašena, tako da joj se na licu pokazuje opet toliko koso četvornih lica (faccette). Svi uresi podnožja čisto pokazuju, da odlievak nije ni najmanje dotjerivan cazelovanjem, nego da je ostao onako kako je otpao iz kalupa.

U KNINU, na Bartulovo 1901.

Frano Radić.

Našim članovima!

Godišnji izvještaj našega društva. Oko polovice mjeseca studenoga 1901. razaslali smo svim našim vrijednim članovima u posebnoj brošuri naštampani „Izvještaj o djelovanju Hrvatskog starinarskog društva u Kninu 1900—1901.“. Izvještaj taj sadržaje zapisnik o glavnoj skupštini našeg društva, držanoj u Kninu dne 12. rujna 1901. uz podrobne podatke o društvenim računima. Svracamo pozornost naših članova osobito na doslovno tamo priobćeni govor našega predsjednika Maruna, kojega su i neki zagrebački dnevnici radi njegove važnosti u celosti priobćili, a tako i na znamenito slovo našeg urednika Radića u proslavu 400-godišnjice po Marku Maruliću utemeljene umjetne hrvatske književnosti. Društvo se je naše tim spomen-slovom pridružilo obćoj narodnoj proslavi, a nastojalo je napose da se oduži Maruliću, koji je sa tolikim interesom proućavao naše starinske spomenike.

Uplata članarine. Umoljavamo najtoplije poštovane naše društvene članove, koji su u zaostatku sa svojom članarinom za tekuću, a možda i za prošlu godinu, da se požure sa svojim uplatama; jer društvo uz tekuće ogromne troškove, a ćedne prihode, vrlo nužno treba novca, a bez toga sredstva ne može da u pravoj mjeri udovolji svom tećkom ali uzvišenom patriotskom zadatku. Preporučujemo takodjer članovima, da u svom krugu šire interes za naše društvo, kako bi mu priveli novih ćlanova, kad mnogi ter mnogi umni i domoljubni Hrvati, iz vlastite pobude ne osjećaju dužnost, da nas materijalno podupiru. Prinosi neka se izvole slati na

Hrv. starinarsko društvo u Kninu.

što ih pred sobom drže među nogama. Od lava Markova sačuvan je tek gornji dio glave sa ušima, očima, koturom svetinje i dva pera desnoga, tri lievoga krila. Matej odjeven u tunici sa dugačkim rukavima ima u laktu prignutu desnicu pruženu prama knjizi, od koje je sačuvan tek gornji kut. Glave triju životinja su nešto plosnato naskočene od dna; Matijin pregib lievog krila, kraj rukava sa naborima i ruka imaju neke početke modelacije, tako i orlova lieva noga sa čaporcima. Sve je ostalo tek naznačeno prostim, lagano naskočenim prutcima, koji su na kalupu bili zaparani, a na odlievku su naskočeni bez daljnog obradjivanja. Na prsima se vide zaparane usporodne crte, s kojima su se htjeli naznačiti izperci. Zadnji dio tiela vola i orla nadomješten je sa tri usporedna uzgor srpoliko zavijena prutka. Radnja, po iztaknutim vlastitostima, očituje umjetnika, koji se nešto počimlje otimati ukočenoj tromosti vajarijâ 8. i 9. vieka, te je pod dojmom oživljujućeg daha, koji je u umjetnosti 10. vieka pirio za Bizanta pod vladom careva macedonske dinastije. Pokazuje se prilično okretan i stalan u nacrtu i modelaciji gori spomenutih potankosti, kao što i ciele vijugaste loze na obodu podnožja. Način predstavljanja evangelistâ, motiv vijugaste loze, zaparanim prostim crtama naznačen naris većine likovâ, koji spominju starohrvatske plohozebe 9. i 10. vieka na kamenitim plohozezanim figuralnim spomenicima u spljetskoj krstionici S. Ivana i u zadarskom muzeju, sve nas nuka na misao, da je ovaj kalež tvorevina domaćeg hrvatskog umjetnog obrtnika, po svoj prilici iz druge polovine X. vieka. Jabuka za hvatanje je naokolo šestnaest puta nepravilno narovašena, tako da joj se na licu pokazuje opet toliko koso četvornih lica (faccette). Svi uresi podnožja čisto pokazuju, da odlievak nije ni najmanje dotjerivan cazelovanjem, nego da je ostao onako kako je odpao iz kalupa.

U KNINU, na Bartulovo 1901.

Frano Radić.

Našim članovima!

Godišnji izvještaj našega društva. Oko polovice mjeseca studenoga 1901. razaslali smo svim našim vriednim članovima u posebnoj brošuri naštampani „Izvještaj o djelovanju Hrvatskog starinarskog društva u Kninu 1900—1901.“. Izvještaj taj sadržaje zapisnik o glavnoj skupštini našeg društva, držanoj u Kninu dne 12. rujna 1901. uz podrobne podatke o društvenim računima. Svracamo pozornost naših članova osobito na doslovno tamo priobćeni govor našega predsjednika Maruna, kojega su i neki zagrebački dnevnici radi njegove važnosti u celosti priobćili, a tako i na znamenito slovo našeg urednika Radića u proslavu 400-godišnjice po Marku Maruliću utemeljene umjetne hrvatske književnosti. Društvo se je naše tim spomen-slovom pridružilo obćoj narodnoj proslavi, a nastojalo je napose da se oduži Maruliću, koji je sa tolikim interesom proućavao naše starinske spomenike.

Uplata članarine. Umoljavamo najtoplije poštovane naše društvene članove, koji su u zaostatku sa svojom članarinom za tekuću, a možda i za prošlu godinu, da se požure sa svojim uplatama; jer društvo uz tekuće ogromne troškove, a ćedne prihode, vrlo nužno treba novca, a bez toga sredstva ne može da u pravoj mjeri udovolji svom težkom ali uzvišenom patriotskom zadatku. Preporučujemo takodjer članovima, da u svom krugu šire interes za naše društvo, kako bi mu priveli novih članova, kad mnogi ter mnogi umni i domoljubni Hrvati, iz vlastite pobude ne osjećaju dužnost, da nas materijalno podupiru. Prinosi neka se izvole slati na

Hrv. starinarsko društvo u Kninu.

Izplatiše članarinu za godinu 1898., 1899., 1900. i 1901.:

P. N. Gospoda: Frano Rubelli, Beč.

Za godinu 1899. i 1900.:

O. Ante Bilović, Šibenik. — Mijo Jozić, Gorjan.

Za godinu 1899., 1900. i 1901.:

Vladimir Olivier, Senj. — Josip Nikšić, Gospić.

Za godinu 1899.:

Robert Koprivski, Požega.

Za godinu 1901.:

O. Krsto Maretić, O. Šimun Slavica, Oklaje. — Don Mate Nekić, Zadar. — Don Mate Ivanković, Ervenik. — Ravnateljstvo kr. realne gimnazije, Osiek. — Armin Haladi, Gore. — Grlimir Petković, Budak. — Božo Ratković, Gospić. — Dr. Ivan Kukolić, Zagreb. — Kr. vel. gimnazija, Sušak. — Dr. Milivoj Šrepel, Zagreb. — Ivan Tuškan, Varaždin. — Dr. Josip Pliverić, dr. Jos. Šilović, dr. Nikola Tomašić, dr. M. Maurović, dr. L. pl. Andrassy, V. Mažuranić, Ivan Pliverić, Ante Starec, Lovro Radičević, dr. D. Premuš, Gjuro Bezuk, dr. Drag. Goldman, Milan Lenuci, Stjepan Pliverić. Svi u Zagrebu. — Dujo Prpić, Prag. — Tvrđka Brauns, Reisberg. — O. Petar Ramljak, Unešić.

Za godinu 1901. i 1902.:

P. N. Ugo Monti, Knin.

Izplatiše predplatu na „S. P.“ za godinu 1901.:

P. N. Dr. Stjepan Boroša, Zagreb. — Hrvatsko djačko lit. društvo »Javor«, Osiek. — Kamilo Blagaić, Delnice.

Poslaše milodare:

P. N. Dr. Dinko Vitezić, Krk, kr. 10. — Odbor za proslavu tridesetgodišnjice urednikovanja »Narod. Lista« g. Jurja Biankinia, Split, kr. 107-52. — Dr. Rikard Barić, Knin, kr. 2, mjesto brzojavne čestitke prigodom vjenčanja dr. Ivana pl. Grisogona s gđicom. Nevenkom Tripalo. — Obitelj Karkessy, Knin, kr. 5.

- 51 Uredništvo „Jedinstvo“. Split.
- 52 Uredništvo „Hrvat“. Gospić.
- 53 Uredništvo „Hrvatska“. Zagreb.
- 54 Uredništvo „Hrvatska Kruna“. Zadar.
- 55 Uredništvo „Hrvatsko Pravo“. Zagreb.
- 56 Uredništvo „Hrvatska (Croatia)“. Zadar.
- 57 Uredništvo „Narodne Novine“. Zagreb.
- 58 Uredništvo „Naša Sloga“. Trst.
- 59 Uredništvo „Novi List“. Rieka.
- 60 Uredništvo „Obzor“. Zagreb.
- 61 Uredništvo „Slovanski Svet“. Trst.
- 62 Uredništvo „Srpski Glas“. Zadar.
- 63 Uredništvo „Vienac“. Zagreb.
- 64 Uredništvo „Znanost“. Split.
- 65 Uredništvo „Vrhbosna“. Sarajevo.
- 66 Verein für das Museum schlesischer Alterthümer. Breslau. Allemagne.
- 67 Verein für die Geschichte der Stadt Meissen. Allemagne.
- 68 Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Schwerin. Allemagne.
- 69 Verein für Westfälische Geschichte und Alterthumskunde. Münster. Allemagne.
- 70 Věstník česko-slovanských muzeí a spolků archeologických v Čáslavi. Česka.
- 71 Viestnik hrvat. arheologičkoga društva. Zagreb.
- 72 Viestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zem. arkiva. Zagreb.
- 73 Věstník slovanských starožitností. (Dr. Lubor Niederle). Prag.

L. Kojima se „S. P.“ na poklon šalje.

- 1 Franjevačka gimnazija. Sinj.
- 2 Harrach dr. grof Ivan, predsjednik društva za promicanje blagostanja u Dalmaciji. Beč.
- 3 Kallay pl. Benjamin, ministar. Budapest.
- 4 Klarić ot. Dane, exprovincijal. Visovac. Skradin.
- 5 Knjižnica oo. Dominikanaca. Dubrovnik.
- 6 Knjižnica dalmatinskoga namjestništva. Zadar.
- 7 Kubitschek Wilhelm, profesor univ. Beč. IX. Pichlergasse 1.
- 8 Madirazza dr. Frano, c. kr. kot. poglavar. Kotor.
- 9 Nardelli Nikola, c. k. dvorski savjetnik. Zadar.
- 10 Patsch dr. Karlo, gimnazijalni profesor. Sarajevo.
- 11 Pavić Pfanenthal Alfonso, umir. predsjed. namjest. Zadar.
- 12 Reinecke Paul, dr. phil. Mainz. Njemačka.
- 13 Rhonfeld pl. David, podmaršal i krajevski namjestnik. Zadar.
- 14 Tomašić ot. Vicko, franjevac. Zadar.
- 15 Tonković ot. Ivan, župnik. Podbablje. Imotski.
- 16 „Zbor duhovne mladeži“. Pečuh.

Imenik članova

HRVATSKOGA ŠTARINARSKOGA DRUŽTVA U KNINU,

godine 1901.

A. Upraviteljstvo.

- Predsjednik: **Marun** ot. **Vjekoslav**, fra-
njevac. Knin.
- Podpredsjednik: **Perić Virgilio**, gimnaz.
profesor, začasni kanonik, zastupnik na-
roda na pokrajinskomu saboru i care-
vinskomu vieću. Zadar.
- Tajnik: **Barić** dr. **Rikard**, odvjetnički kan-
didat. Knin.
- Blagajnik: **Monti Hugo**, c. kr. sudbeni pri-
slušnik. Knin.
- Suodbornik: **Dračar Vjekoslav**, posjednik.
Knin.
- Zamjenici: **Čović Plenković Miho**, vele-
posjednik, posjednik zlatnoga križa za
zasluge. Drniš.
- **Pasklević-Čikara Peroslav**, pristav
trgovačko-obrtničke komore, tajnik trgo-
vačkog doma. Zagreb.

B. Znanstveni odbor.

- Glavni izvjestitelj: **Radić Franjo**, učitelj
strukovnoga tečaja i urednik društve-
noga glasila „S. P.“ Korčula.
- Suodbornici: **Iveković Čiro**, arhitekt, c. k.
savjetnik. Zadar.
- **Kaer** pop **Petar**, župnik. Kaprije, Zlarin.
- **Urlić Šimun**, gimnaz. profesor. Zadar.
- **Vuletić-Vukasović Vid**, nadučitelj kod
c. k. preparandije. Dubrovnik.
- **Vukičević** ot. **Andrija**, lektor crkvene
povjesti, župnik. Dubrovice-Skradin.

C. Počastni članovi.

- 1 Čermak Kliment, urednik „Viestnika
česko-slovanských musei a spolků archeo-
logických“. Časlava.
- 2 Deželić Gjuro, gradski senator. Zagreb.
- 3 Dobrussky V., ravnatelj arkeološkoga
muzeja. Šofija.

- 4 Hörmann Kosta, dvor. savjetnik, urednik
„Glasnika“, ravnatelj zemaljskoga muzeja
itd. Sarajevo.
- 5 Kundakoff dr. N., profesor sveučilišta.
Petrograd.
- 6 Marojčić dr. Ambrož, barun, c. kr. na-
mjestnički savjetnik. Zadar.
- 7 Neumann dr. W. A., sveučilišni profesor,
povjerenik za Dalmaciju središnjega po-
vjereničtva za sačuvanje starinskih i
umjetnih spomenika. Beč.
- 8 Perić Virgilio, gimn. profesor, začasni
kanonik, zastupnik naroda na pokrajins-
kom saboru i carevinskom vieću. Zadar.
- 9 Slade dr. Josip, mjernik, c. kr. namjest-
nički savjetnik u m. Trogir.
- 10 Smičiklas Tadija, sveučilišni profesor,
predsjednik „Matice Hrvatske“, zastupnik
naroda itd. Zagreb.
- 11 Strossmayer Josip Juraj, biskup. Djakovo.
- 12 Talijski ot. Urban, exprovincijal i hrvatski
književnik. Dubrovnik.
- 13 Tomkowicz dr. Stanislav, sveučilišni pro-
fesor. Krakov.
- 14 Valtrović Milan, profesor i urednik „Sta-
rinarina“. Biograd, Srbija.

D. Počastni članovi, koji su umrli.

- 1 De Rossi dr. Ivan, iztraživaoc staro-
kršćanskih starina. Rim. † 1895.
- 2 Ljubić Šime, gimnazijalni profesor. Stari-
grad. † 1896.
- 3 Kukuljević Ivan pl. Sakeinski, predsjednik
„Hrvatskoga arkeološkoga društva“,
predsjednik „Matice Hrvatske“. Zagreb.
† 1889.
- 4 Rački dr. Franjo, bivši predsjednik Jugo-
slavenske akademije. Zagreb. † 1894.
- 5 Zlatović ot. Stjepan, exprovincijal. Si-
benik. † 1891.

E. Utemeljitelji.

- 1 **Alaupović** dr. Tugomir, gimnaz. učitelj. Sarajevo.
- 2 **Amruš** dr. Milan, narodni zastupnik. Zagreb.
- 3 **Balog** pl. Dragutin, kr. kot. predstojnik. Varaždin.
- 4 **Bradanović-Ilić** Tomo, veletržac. Valparais (Chile-America).
- 5 **Bjankini** Juraj, zastupnik naroda. Zadar.
- 6 **Byli** Ivan, podžupan. Varaždin.
- 7 **Bresztzenszky** pl. Šandor dr., zastupnik naroda. Zagreb.
- 8 **Bulat** Miho, veleposjednik. Biskupija. Knin.
- 9 **Banjavčić** dr. Ivan, odvjetnik i narodni zastupnik. Karlovac.
- 10 **Breyer** dr. Marko, odvjetnik. Varaždin.
- 11 **Carić** Juraj, prof. bogoslovja. Zadar.
- 12 **Čavlina** Nikola, občinski tajnik. Promina. Oklaj.
- 13 **Čović-Plenković** Miho, veleposjed. Drniš.
- 14 **Damaška** dr. Ante, odvjetnik. Ludbreg.
- 15 **Deželić** Gjuro, gradski senator. Zagreb.
- 16 **Dapar** Niko, načelnik, nar. zastupnik. Benkovac.
- 17 **Dionička** štedionica. Križevci.
- 18 **Drohobeczky** Julijo, biskup. Križevac.
- 19 **Dvorana** hrv. čitaonice. Varaždin.
- 20 **Erlödy** grof Rudolf, c. i kr. tajni savjetnik. Novi-Marof.
- 21 **Erhartić** dr. Franjo, odvjetnik. Varaždin.
- 22 **Folnegović** Fran, posjednik. Zagreb.
- 23 **Franki** dr. Ante, sveuč. prof. u miru. Istra.
- 24 **Galić** pop Petar Slavko, župnik. Divuša. Volinja.
- 25 **Gradska** občina. Karlovac.
- 26 **Gjureković** Vladimir, mag. pharm. Gospić.
- 27 **Gugler** Pavao, biskup Omiški, prior Vranski. Zagreb.
- 28 **Haramija** Stjepan, veletržac. Rieka.
- 29 **Hefler** Ferdo, gimn. vjeroučitelj. Križevci.
- 30 **Heinz** dr. Antun, kr. sveučilišni profesor. Zagreb.
- 31 **Hrvatsko akademičko društvo** „Hrvatska“ Gradac. Štajerska.
- 32 **Hrvatsko akad. literarno-zabavno društvo** „Zastava“. Zagreb.
- 33 **Hrvatska komercijalna banka**. Zagreb.
- 34 **Jagić** Dragutin, kr. vlad. tajnik. Zagreb.
- 35 **Jurinać** dr. Ljudevit, odvjetnik. Varaždin.
- 36 **Kaer** don Petar, župnik. Kaprije. Zlarin.
- 37 **Karić** Pave, podpukovnik u m. Zagreb.
- 38 **Karaman** dr. Srećko, odvjetnik. Split.
- 39 **König** Aleksander, veleindustrijalac. Beč, I. Schüllerstrasse 22.
- 40 **Kosiček** Baldo, župnik. Konjščina.
- 41 **Krašković** dr. Ljudevit, odvjetnik. Vukovar.
- 42 **Khuen-Hederváry** grof Dragutin, ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Zagreb.
- 43 **Kiss** pl. Dragutin, vlastelin u Šaulovcu. Varaždin.
- 44 **Kršnjavi** dr. Izidor, vladin predstojnik u miru. Zagreb.
- 45 **Levačić** Ivan, c. kr. kapetan, Corps-Commando. Beč.
- 46 **Lovrić** Josip, trgovac. Knin.
- 47 **Marjanović** dr. Luka, kr. sveuč. profesor. Zagreb.
- 48 **Marković** pl. Franjo dr., kr. sveučilišni profesor. Zagreb.
- 49 **Marčelić** dr. Josip, biskup. Dubrovnik.
- 50 **Marun** ot. Luigi, franjevac. Knin.
- 51 **Masović** dr. Augustin, odvjetnik. Sinj.
- 52 **Mikačić** Dujam, občinski blagajnik. Split.
- 53 **Milinović** fra Šimun, nadbiskup. Bar. (Crnogora).
- 54 **Miletić** pl. Stjepan dr., hrv. književnik. Zagreb.
- 55 **Modrušan** Gustav, zastupnik naroda, ljekarnik. Karlovac.
- 56 **Nakić** Marko, načelnik. Drniš.
- 57 **Nakić** Filip, biskup. Split.
- 58 **Neuman** dr. Dragutin, odvjetnik. Osiek.
- 59 **Neureutter-Wodvarka** Maruša-Pavla, veleposjednica. Prag.
- 60 **Nikolić-Podrinski** pl. Vladimir dr., kr. vel. župan. Ogulin.
- 61 **Normann-Ehrenfelski** grof Rudolfo, vlastelin, Valpovo.
- 62 **Nossan** Milan, veletržac. Zagreb.
- 63 **Novotny** Vjekoslav, profesor. Varaždin.
- 64 **Občina** Korčula. Dalmacija.
- 65 **Občina** Selca. Brač.
- 66 **Občina** Split.
- 67 **Občina** Sućurac. Kaštel Stari.
- 68 **Petrović** Ivan Nep., posjednik. Varaždin.
- 69 **Pisačić** pl. Mirko, gimnazijalac. Zagreb.
- 70 **Poparić** pop Ante, sveučilištar. Beč. Universitet.
- 71 **Poglavarstvo** slob. i kr. glavnoga grada Zagreba.
- 72 **Preradović** pl. Dušan, c. i kr. fregatski kapetan. Pola.
- 73 **Prva** lička štedionica. Gospić.
- 74 **Posilović** dr. Juraj, nadbiskup. Zagreb.
- 75 **Rauer** Aurelij, gimnazijalac. Bedekovčina. Zagorje.
- 76 **Reiner** dr. Vatroslav, odvjetnik. Karlovac.

- 77 **Reisner Adam**, tvorničar. Osiek (gornji grad).
- 78 **Samac o. Jure**, župnik. Rupe-Skradin.
- 79 **Seewald Filomena**, posjednica. Otočac.
- 80 **Smičiklas Tade**, kr. sveuč. profesor i narodni zastupnik. Zagreb.
- 81 **Snojver Dragutin**, trgovački činovnik. Karlobag.
- 82 **Srića Nikola**, veletržac. Novi-Vinodol.
- 83 **Šestak Josip**, kanonik. Djakovo.
- 84 **Šimetin dr. Miho**, liečnik. Split.
- 85 **Štambuk dr. Ivan**, liečnik. Jelsa.
- 86 **Štedionica**. Kostajnica.
- 87 **Šumsko-gospodarstvena imovna občina**. Otočac.
- 88 **Šumsko-gospodarstvena brodska imovna občina**. Vinkovci.
- 89 **Taussig Gustav**, vlastelin. Ivanec. Varaždin.
- 90 **Urlić Šimun**, gimnaz. profesor. Zadar.
- 91 **Valjato Ivan**, kateketa. Senj.
- 92 **Vaniček Milan**, činovnik hipotek. banke. Zagreb.
- 93 **Vavrović Micika**. Ivanec.
- 94 **Vitezić dr. Dinko**, odvjetnik. Krk.
- 95 **Volani Eugen**, trgovac. Zagreb.
- 96 **Vračun dr. Dragut.**, odvjetnik. Varaždin.
- 97 **Vrbanić dr. Fran.**, kr. sveučilištni profesor i zastupnik naroda. Zagreb.
- 98 **Vukičević o. Andrija**, gvardijan. Knin.
- 99 **Zrelec Josip**, c. i k. satnik u miru. Gjur-gjevac.
- 100 **Zerjavić dr. Juraj**, župnik. Marija Bistrica.

F. Utemeljitelji, koji su umrli.

- 101 **Bulat dr. Gajo**, predsjednik hrv. sabora. Zadar.
- 102 **Čaćić ot. Marko**, župnik. Gradac. Drniš.
- 103 **Karabaić vit. Ivo**, c. kr. kotarski poglavar. Knin.
- 104 **Ljubić prof. Šime**. Starigrad.
- 105 **Masovčić dr. Augustin**, odvjetnik. Sinj.
- 106 **Mihalović Josip**, nadbiskup i stožernik. Zagreb.
- 107 **Nakić Marko**, načelnik. Drniš.
- 108 **Okrugić opat Ilija**, župnik. Petrovaradin.
- 109 **Ožegović barun Metel**, tajni savjetnik. Beč.
- 110 **Suhin Slavoljub**, začasni kanonik. Zagreb.

G. Utemeljitelji radi zasluga.

- 111 **Akačić pl. Petar**. Split.
- 112 **Ardalić Vladimir**, posjednik. Gjevrške-Bribir-Mostine.

- 113 **Femenić pl. Tito**, sudbeni viećnik, dodieljen kr. banskom stolu. Zagreb.
- 114 **Paskiević-Čikara Peroslav**, pristav trg-obrtničke komore. Zagreb.

H. Povjerenici.

- 1 **Akačić pl. Petar**. Split.
- 2 **Ardalić Vladimir**, posjednik. Gjevrške-Bribir-Mostine.
- 3 **Borovac Luka**, trgovac. Sisak.
- 4 **Colnago Antun**, učitelj. Obrovac.
- 5 **Dorbić Vicko**, učitelj. Vrhpolje. Knin.
- 6 **Matas Vinko**, trgovac. Skradin.
- 7 **Mikelić Luka**. Kljaci. Drniš.
- 8 **Paskiević-Čikara Jurislav**, posjednik. Šibenik.
- 9 **Perković ot. Petar Krst.**, gimnazijalni jubilarni učitelj. Sinj.
- 10 **Potočnjak Ivan**, veliki prepošt. Novi-Vinodol.
- 11 **Rossi Antun**, učitelj. Škabljari. Kotor.
- 12 **Širotković pop Niko**, župnik. Ljubač-Nin.
- 13 **Sokol Josip**, pristav dioničke štedionice. Križevci.
- 14 **Škarpa Franjo**, ravnajući učitelj. Pag.
- 15 **Vučenović Pavao**, učitelj. Trogir.

I. Redoviti.

- 1 **Abelić vit. dr. Kazimir**. Zadar.
- 2 **Abjanović Antun**, upr. župe u Martin-skoj-vesi.
- 3 **Alzich Antun**, trgovac. Pola.
- 4 **Antolković dr. Mirko**, odvjetnik. Križevci.
- 5 **Aralica Ivan**, trgovac. Drniš.
- 6 **Aralica Miho**, posjednik. Knin.
- 7 **Arneri dr. Blaž**, občinski liečnik. Korčula.
- 8 **Arneri dr. Roko**, načelnik. Korčula.
- 9 **Arnold Franjo**, kr. javni notar. Zagreb.
- 10 **Ašner Gejza**, gimnazijalni učitelj. Osiek.
- 11 **Babarović braća**, posjednici i trgovci. Perast.
- 12 **Babić Gavro**, kanonik. Djakovo.
- 13 **Bačić Ante**, trgovac. Sušak. Rieka.
- 14 **Bačić pop Antun**, župnik. Pločice. Gruda.
- 15 **Bačić Božo**, trgovac. Sušak. Rieka.
- 16 **Badovinac Gjuro**, veliki predstavnik kap-tola. Križevci.
- 17 **Bajić fra Martin**, nadžup. Visoka. K. Stari.
- 18 **Banješ Josip**, župnik. Gjur-gjevac.
- 19 **Banović Ante**, trgovac. Dol. Tuzla.
- 20 **Barac pl. Vladimir**, gradski viećnik. Zagreb.
- 21 **Barač Milutin**, ravnatelj tvornice petroleja. Rieka.

- 22 Barić dr. Rikard, odvjetnički kandidat. Knin.
- 23 Barićević Bono, župnik. Knin.
- 24 Barković dr. Dragutin, liečnik. Sisak.
- 25 Baron dr. Gustav, kanonik. Zagreb.
- 26 Batić Franjo, župnik. Staro Čiče. Vel. Gorica.
- 27 Belamarić ot. Krsto, franjevac. Drniš.
- 28 Belas Ivan, trgovac. Trogir.
- 29 Bendon dr. Josip, obć. liečnik. Cavtat.
- 30 Benković Ivan, gradski senator u miru. Zagreb.
- 31 Benzon Ivan Krst., šumar. Muć.
- 32 Bezuk Gjuro, uprav. nadbiskup. dobara. Zagreb.
- 33 Bibica dr. Baldo, liečnik. Vela Luka.
- 34 Bilić ot. Nikola, gvardijan sv. Križa. Živogošte.
- 35 Bilonić ot. Ante, nadžupnik. Šibenik.
- 36 Binički pop Fran, theolog. konvikt. Innsbruck.
- 37 Biskupsko sjemenište. Split.
- 38 Biz Fran, stud. jur. Zagreb.
- 39 Blagai Kamilo, glavar željezn. postaje. Delnice.
- 40 Blaž dr. Vladimir, liečnik. Rieka.
- 41 Bojanić pop Ivan, župnik. Komiža.
- 42 Bolani ot. Bono, duh. pomoćnik. Drniš.
- 43 Borčić Lovro, narodni zastupnik. Split.
- 44 Borčić Stanko, trgovac. Rieka.
- 45 Borić ot. Stanko, franjevac. Borovec-Metković.
- 46 Boroša dr. Stjepan, župnik. Zagreb.
- 47 Božić Ivan, župnik. Mokošica, Gruž-Dubrovnik.
- 48 Brainović Ivo, posjednik. Gruda. Kuna.
- 49 Brajković Tomo, gimn. ravnatelj. Zadar.
- 50 Brajković Vicko, c. k. sudbeni savjetnik. Perast.
- 51 Brbić ot. Toma, župnik. Pasičina. Opuzen.
- 52 Breyer Mirko, trgovac. Križevac.
- 53 Breyer dr. Vilim, odvjetnik. Križevci.
- 54 Brkljača Ante, trgovac. Knin.
- 55 Bronić ot. Miho, gvardijan. Karin-Smilčić.
- 56 Brozović Krsto, posjednik. Kostrena, Sv. Lucija z. p. Sušak.
- 57 Brunšmid dr. Josip, sveuč. profesor, ravnatelj arkeolog. muzeja. Zagreb.
- 58 Bubanović Julijo, veliki župan u miru. Zagreb.
- 59 Bučar dr. Franjo, profesor. Zagreb.
- 60 Buić dr. Ivan, odvjetnik. Drniš.
- 61 Buić dr. Juraj, liečnik. Split.
- 62 Bujačić pop Ante, župnik. Poljica kod Nina.
- 63 Butković pop Niko, nadučitelj. Kastav.
- 64 Carević Ante, obć. tajnik. Metković.
- 65 Carić pop Juraj, župnik. Dol. Starigrad.
- 66 C. kr. velika realka. Split.
- 67 Cattolo Bonifacij, inžinir. Petrinja.
- 68 Crnadak Gjuro, umir. ravnatelj „Croatie“. Zagreb.
- 69 Crnadak dr. Vladimir, odvjetnik. Sisak.
- 70 Cukulić Tomo, trgovac. Sušak.
- 71 Čurić ot. fra Angjeo, provincijal. Sarajevo.
- 72 Cvitanović fra Angjeo, župnik. Zaostrog.
- 73 Čavkić Ivan, franjevac. Knin.
- 74 Čurić ot. Josip, župnik. Podmilacja. Jajce.
- 75 Čubretović Stjepan, profesor na pomorskoj akademiji. Trst.
- 76 Đabović dr. I., liečnik. Kastav.
- 77 Danko Ivan, vojni kapelan. Petrovaradin.
- 78 Demarchi Josip Ante, trgovac. Split.
- 79 Derenčin dr. Josip, liečnik. Križevci.
- 80 Derenčin dr. Mirko, odvjetnik. Zlatar.
- 81 Devčić dr. Virgil, odvjetnik. Zagreb.
- 82 Didolić braća, veleposjednici, Selca. Brač.
- 83 Didolić Tomo, posjednik. Selca. Brač.
- 84 Dobrila Ivan, župnik. Lokve. (Hrvatska).
- 85 Dobrilović Augustin, c. k. upravitelj gimnazije. Kotor.
- 86 Dolački Aleksa, župnik. Mrežnica. Dugaresa.
- 87 Doljak Josip, kr. kot. inžinir. Sušak-Rieka.
- 88 Domazetović pl. Julijo, farmaceut. Rieka.
- 89 Domin pl. Imbro, uprav. suda. Grubišno-polje.
- 90 Dominić pl. Franjo, kr. sudb. pristav. Varaždin.
- 91 Dračar Vjekoslav, posjednik. Knin.
- 92 Drinković dr. Mate, liečnik. Vodice.
- 93 Društvo „Hrvatski Skup“. Tiesno.
- 94 Duboković vit. Niko, načelnik. Jelsa.
- 95 Dubravčić pop Miho, župnik. Ostrvica. Omiš.
- 96 Dvoržak Rafael, kot. šumar. Križevci.
- 97 Ergovac Pavao, trgovac. Stafilić-Stari.
- 98 Erler Gjuro, odvjetnik. Crikvenica.
- 99 Ferri Tomo pok. Martina, posjednik. Trpanj.
- 100 Firma Vilhelm Brauns. Reichenberg. Česka.
- 101 Flego Petar, kanonik. Trst.
- 102 Francisković Ante, trg. pomoćnik. Sušak.
- 103 Franičić Marko, trgov. činovnik. Rieka.
- 104 Franjevačka niža gimnazija. Gučjagora. Travnik.
- 105 Frankić ot. Angjeo, župnički pomoćnik. Ugljane-Sinj.

- 106 Friš monsignor Andrija, kanonik sv. Jeronima. Rim. Via Ripetta 108.
- 107 Gabrić pop Petar, župnik u miru. Metković.
- 108 Gamulin pop Nikola, župn. pomoćnik. Supetar. Brač.
- 109 Gavrančić dr. Milan, odvjetnik. Virovitica.
- 110 Gavranić dr. Pero, odvjetnik i narodni zastupnik. Zagreb.
- 111 Gilić Ante, župnik. Tučepi. Makarska.
- 112 Gjurski Anđel, činovnik kr. ug. željez. Rieka.
- 113 Gladki Antun, kapelan. Sv. Križ-Začreće. Hrv. Zagorje.
- 114 Glavan Mate, inžinir. Sušak.
- 115 Glavar Nikola, posjednik. Podvežica. Sušak.
- 116 Gnječ fra Mate, župnik. Imotski z. p. Postranje.
- 117 Goldman dr. Dragutin, odvjetnik. Zagreb.
- 118 Gottschalk dr. Franjo, liječnik. Osiek.
- 119 Grabovac pop Josip, župnik. Komin.
- 120 Gremer Milan, trgovac. Rieka.
- 121 Grgić dr. Eduard, odvjetnik. Split.
- 122 Gruber dr. Gjuro, odvjetnik. Varaždin.
- 123 Gržetić dr. Nikola, c. i kr. štopski liječnik. Zagreb.
- 124 Gundrum dr. Frano, gradski fizik. Križevci.
- 125 Gvozdanović Antun, c. i kr. pukovnik u miru. Zagreb.
- 126 Guerić ot. Ivo, župnik. Kruševo. Obrovac.
- 127 Habian Ivan, župnik. Voloder. Moslavina.
- 128 Haladi Armin, župnik. Gora.
- 129 Halper-Sigetski Julijo, viećnik banskog stola. Zagreb.
- 130 Hanuš Josip, ravnatelj banke „Slavije“. Zagreb.
- 131 Harazim dr. Lujo, kr. kot. liječnik. Slunj.
- 132 Homotarić dr. Vjekoslav, župnik. Tuhelj.
- 133 Horvat dr. Rudolf, profesor. Zemun.
- 134 Horvat Stjepan, župnik. Sv. Gjuragj. Ludbreg.
- 135 Hreljanović pl. Gvido, kr. kapetan-auditor. Zagreb.
- 136 Hrvatsko akad. lit. društvo „Zastava“. Zagreb.
- 137 „Hrvatska čitaonica“. Dol.-Stubica.
- 138 „Hrvatska čitaonica“. Dubrovnik.
- 139 „Hrvatska čitaonica“. Novi Vinodol.
- 140 „Hrvatska čitaonica“. Požega.
- 141 „Hrvatska čitaonica“. Starigrad. Hvar.
- 142 „Hrvatska čitaonica“. Ston.
- 143 Hrvatski „Sokol“. Komiža.
- 144 I. Hrvatsko društvo biciklista. Zagreb.
- 145 Hurban Vladimir, evangjelički župnik. Stara Pazova.
- 146 Mlišević Matej, kapelan. Pakrac.
- 147 Ivanišević pl. Lavoslav, kanonik. Split.
- 148 Ivanišević ot. Mato, franjevac. Vukovar.
- 149 Ivanko Šimun, porezni činovnik. Trogir.
- 150 Ivanković kan. Mate, Ervenik.
- 151 Ivanović Ivan, župnik. Preko. Zadar.
- 152 Iveković Ćiro, arhitekt, vladin savjetnik kod dalm. namjestništva. Zadar.
- 153 Jančiković dr. Ivan, odvjetnik. Vinkovci.
- 154 Janiček dr. Gustav, kr. sveuč. profesor. Zagreb.
- 155 Janežić dr. Konrad, odvjetnik. Volosko. Istra.
- 156 Jankov Mate, trgovac. Split.
- 157 Jozić Mihovil, občinski bilježnik. Gorjane.
- 158 Juraković dr. Mate, občinski liječnik. Makarska.
- 159 Kačić-Peko Ivan, župnik. Sv. Martin. Brač.
- 160 Kamler dr. Lujo vitez, c. kr. taj. dal. namjestništva. Zadar.
- 161 Karol Stegl, direktor siveričkog ugljenika. Siverić-Drniš.
- 162 Kastelan don Josip, župnik. Zrnovica. Split.
- 163 Katalinić Vinko, veleposjednik. Split.
- 164 Kiepac Milan, vlastelin. Balokovo. Samobor.
- 165 Kirić Mile, posjednik. Dubravice-Skradin.
- 166 Kisić Vlaho, načelnik. Gruž.
- 167 Klaić Ivan, veleposjed. Popovići-Gruda.
- 168 Kolaković Ivan, kapelan. Grobnik z. p. Čavle (Hrvatska).
- 169 Kopajtić Stanislav, mesar. Sušak.
- 170 Koprinsky Robert, gimn. prof. Sušak.
- 171 Kornicer dr. Oskar, odvjetnik. Zagreb.
- 172 Kotaraš ot. Miho, gvardijan. Imotski.
- 173 Kovačević Gjuro, odvjetnik. Djakovo.
- 174 Kovačević dr. Vladimir, odvjetnik. Osiek.
- 175 Kožulj pop Franjo, župnik u miru. Pag.
- 176 Kragić pop dr. Petar, mitronosni opat i župnik. Skradin.
- 177 Kr. gimnazija. Vinkovci.
- 178 Kr. velika gimnazija. Zagreb.
- 179 Kr. velika gimnazija. Sušak.
- 180 Kr. realna gimnazija. Osiek.
- 181 Kr. velika gimnazija. Osiek.
- 182 Kr. domob. častnička knjižnica. Sisak.
- 183 Krešić Stjepan, župnik. Rama.
- 184 Križ Lacko, ravnatelj istarske vinarske zadruge. Pola.

- 185 Krizman Antun, učitelj. Kuna.
186 Kronfeld Rikard, trgovac. Zagreb.
187 Krsnik Edo, stud. iur. Zagreb.
188 Krstelj dr. Ivo, odvjetnik. Sibenik.
189 Kružić Frano, međunarodni mešetar za odpremu putnika. Sušak.
190 Kržanić dr. Ivan, gimn. prof. Split.
191 Kucelić dr. Frano, odvjetnik. Mitrovica.
192 Kukić Ilija, c. i kr. major. Bjelovar.
193 Kukolić dr. Ivan, tajnik kod financ. ravnateljstva. Zagreb.
194 Kukuljević pl. Šakcinski dr. Božidar, vlastelin. Ivanec kod Varaždina.
195 Kukynga Ferdo, stud. phil. Požega.
196 Kulier ot. fra Radoslav, učitelj. Gučjagora. Travnik.
197 Kulmer grof Miroslav, vlastelin. Šestine. Zagreb.
198 Kumičić Eugen, hrvatski književnik. Zagreb.
199 Kurelić dr. Šime, načelnik. Pazin. Istra.
200 Kutleša ot. Mijo. Ljubinci kod Livna.

201 Ladavec Jakob, župnik. Buje.
202 Laxa dr. Eugen, odvjetnik. Sisak.
203 Lazarić Mirko, učitelj. Lev. Varoš. Djakovo.
204 Leber Pajo, kanonik. Zagreb.
205 Lehpamer Josip, kanonik. Varaždin.
206 Lenuci Milan, gr. nadmjernik. Zagreb.
207 Levačić Ivan, c. i k. kapetan. Beč. Landesbeschreib. Corpscommandogebäude.
208 Linić dr. Rudolf, odvjetnik. Trsat.
209 Lisac Stjepan, profesor. Gospić.
210 Lončarek Vladoj, kapelan. Čazma.
211 Lovrić ot. Marijan, župnik. Breštovska. Kiseljak.
212 Lubin pop Ivan, župnik. Sućurac. Kaštel Stari.
213 Luxio pop Ivan, biskup. tajnik. Hvar.

214 Macanović Petar, gimn. profesor. Zadar.
215 Magdić dr. Petar, odvjetnik. Varaždin.
216 Malvić Franjo, kralj. kot. predstojnik. Zagreb.
217 Manastir sv. Mihovila. Zadar.
218 Mangjer dr. Ivan, odvjetnik i nar. zastupnik. Split.
219 Maretić ot. Krsto, župnik. Promina. Oklaj.
220 Marijašević pl. Pavao, predsjednik sudb. stola. Osiek.
221 Marić ot. Andrija, župnik. Stankovci.
222 Marin Miolin, načelnik. Sućurac. Kaštel Stari.
223 Marjanović dr. Petar, obć. liečnik. Šimanovci. Pazua.

224 Markulin Matija, finacialni činovnik. Zagreb.
225 Marović dr. Ivan, odvjetnik. Sinj.
226 Marun Ivan, posjednik. Skradin.
227 Mateljan Nikola, posjednik. Rieka.
228 Mašek dr. Dragutin vitez Bosnodolski, prim. liečnik u bolnici milosrd. sestara. Zagreb.
229 Matas Nikola, gvardijan. Knin.
230 Matas Lovre, trgovac. Split.
231 Matković pop Josip, župnik u m. Knin.
232 Maurović dr. Milivoj, sveučilišt. profesor. Zagreb.
233 Maznarić Miho, bilježnik. Topolovac. Sisak.
234 Mažuranić Vladimir, podpredsjednik kr. banskoga stola. Zagreb.
235 Medović pop Celestin, hrvatski slikar. Zagreb.
236 Međunarodna agencija putnika Mašek i drug. Sušak.
237 Meichsner dr. Eugenij, c. kr. pristav kod prizivnoga sudišta. Zadar.
238 Mendjušić ot. Šimuu, duh. pomoćnik. Drniš.
239 Mestrović Mihovil, župnik. Lipovac. Morović. Slavonija.
240 Metropolitanaska knjižnica. Zagreb.
241 Mihaljević Franjo, pristav hipot. banke. Zagreb.
242 Mihaljević dr. Vicko, odvjetnik. Split.
243 Mihoković Franjo, kapelan. Velika Gorica.
244 Mikula Frano, porez. činovnik. Budva.
245 Mikulčić Stanko, trgovac. Sušak.
246 Miletić Matija, župnik. Šestine. Zagreb.
247 Milčetić prof. Ivan. Varaždin.
248 Miletić Marko, poštarski odpremnik. Stankovci.
249 Milinović ot. Jakov, gvardijan. Zaostrog.
250 Mirić pop Ivo, nadžupnik. Tiesno.
251 Mirić ot. Metod, dominikanac. Šibenik.
252 Mišetić dr. Roko, liečnik. Dubrovnik.
253 Mišića ot. Frano, župnik. Vrhpolje-Knin.
254 Mladinov dr. Ante, liečnik. Solta.
255 Mladinov dr. Josip, liečnik. Imotski.
256 Modrić Josip, prof., veleposjednik. Benkovac.
257 Monti Ugo, c. k. sudbeni pristav. Knin.
258 Moretti dr. Lujjo, odvjetnik. Trogir.
259 Moćnaj dr. Adolf, Sisak.

260 Nazor dr. Ivan, liečnik. Supetar. Brač.
261 Nedved Ante, župnik. Šterna. Buje.
262 Nekić pop Ivan svećenik u m. Jesenice. Obrovac.
263 Nekić don Mate, prof. mužkog učiteljišta. Arbanasi. Zadar.

- 264 Nikšić Josip, trgovac. Gospić.
 265 Novaković braća, trgovci. Sv. Martin. Brač.
 266 Novaković Josip, profesor. Zagreb.
 267 Novaković pl. Mihovil, e. i kr. major. Beč. Alleegasse 21.
 268 **Obćina Makarska.**
 269 **Obćina Metković.**
 270 **Obćina Novska. Stari Kaštel.**
 271 **Obćina Ston.**
 272 Olivieri Vladimir, trgovac. Senj.
 273 Orebica Viktor, e. k. sudbeni pristav. Metković.
 274 Ortner Juraj, župnik. Sela kod Siska.
 275 Ostojić Šimun, sudb. pisar. Trogir.
 276 Oštrić dr. Ognjan, odvjetnik i kr. jav. bilježnik. Križevci.
 277 **Pajkurić Higin, pomor. kapetan. Rieka.**
 278 Pasarić Josip, prof., urednik „Obzora“. Zagreb.
 279 Pasarić Ivan, kr. pošt. činovnik. Karlovac.
 280 Pavelić dr. Ante, zubar. Zagreb.
 281 Pavelić Lovre i sin, veletržci. Gospić.
 282 Pavičić Ivo, podžupnik, Bogomolje. Hvar.
 283 Pavičić Petar, lučki kapetan. Split.
 284 Pavletić Elsa, gospodična. Rieka.
 285 Pavletić Krsto, profesor. Senj.
 286 Pazman dr. Josip, sveučilišni profesor. Zagreb.
 287 Pejačević grof Pavao, vlastelin. Podgorač.
 288 Peklić Metel, odvjetnik. Jastrebarsko.
 289 Pelicarić Tomo, trgovac. Drniš.
 290 Penić ot. Ante, župnik. Lišane-Benkovac.
 291 Perić pop Andrija, župnik. Gdinj. Bogomolje.
 292 Peričić dr. Božo, ravn. bolnice. Zadar.
 293 Perišić ot. Pavao, župnik. Vrlika.
 294 Perković ot. Šimun, župnik. Gradac-Drniš.
 295 Peršić dr. Andrija, odvjetnik. Gjurjevac.
 296 Perušić Andre, trgovac. Rieka.
 297 Pervan Tomo Gjuror, e. kr. gruntovničar. Vrgorac.
 298 Petković Grlimir Budak. Stankovci.
 299 Petrić pop Juraj, župnik. Brusje. Hvar.
 300 Petrović Nikola, posjednik i trgovac. Škaljari. Kotor.
 301 Petrović Šime, župnik. Preseka. Križevac.
 302 Pijavski Sokol. Pijavičino-Kuna.
 303 Pilar Martin, arhitekt. Zagreb.
 304 Plazonić Drago, trgovac. Benkovac.
 305 Plepel ot. Petar, župnik. Suhi Dolac. Trogir.
 306 Pliverić Ivan, kanonik. Zagreb.
 307 Pliverić dr. Jakša, ravnatelj sjemeništa. Osiek.
 308 Pliverić dr. Josip, sveučilišni profesor i zastupnik naroda. Zagreb.
 309 Pliverić Stjepan, sudbeni viećnik. Zagreb.
 310 Plivelić Stjepan, vjeroučitelj. Križevci.
 311 Pobor Josip, sudbeni pristav. Osiek.
 312 Poduje dr. Miko, e. kr. pristav. Sinj.
 313 Polić Ivan, ljekarnik. Crikvenica.
 314 Porges Bertold, odv. perovodja. Zagreb.
 315 Posedel dr. Josip, gimnazijalni ravnatelj. Dubrovnik.
 316 Poščić dr. Ivan. Volosko. Istra.
 317 Potočnjak Ardoje, bilježnik. Novi. Vinodol.
 318 Požar Paško, trgovac. Knin.
 319 Predojević dr. Albert, odvjetnik. Zagreb.
 320 Premuš dr. Dinko, nadbiskupski tajnik. Zagreb.
 321 Preradović Radovan, činovnik I. hrv. štedionice. Zagreb.
 322 Prpić Dujo, e. i kr. pukovnik. Prag, Kaprova ulica 49.
 323 Puratić ot. Serafin, župnik. Živogošte-Iglavi.
 324 Pušić Vinko, kr. sudbeni pristav. Novi-Marof.
 325 **Rabar Ivan, ravnatelj gimnazije. Osiek.**
 326 Radeljak Ivan. Zadar.
 327 Radičević Lovro, prebendar. Zagreb.
 328 Radimiri Ivan, kanonik. Kotor.
 329 Radković Pavao, posjednik Otočac.
 330 Rado dr. Eugen, zubar. Zagreb.
 331 Rajmodi Josip, mitronosni opat. Trogir.
 332 Rako ot. Ante, nadžupnik. Imotski.
 333 Raković pop Mihovio. Drežnik.
 334 Ramljak ot. Petar, župnik. Unešić. Drniš.
 335 Ratković Božo, trgovac. Gospić.
 336 Ratković dr. Ivan, odvjetnik i narodni zastupnik. Rieka.
 337 Ravlić ot. Franjo, župnik. Lovreć.
 338 Relja L. P., trgovac. Arbanasi kod Zadra.
 339 Rihtarić Mato, vojnički kurat. Zagreb.
 340 Rilov Radoslav, pomoćnik. Kambelovac. K. Stari.
 341 Roje Milan, odvjetnik. Bjelovar.
 342 Rosić Ćiril, nadžupnik. Budua.
 343 Rossi Ljudevit, kr. domobranski satnik. Karlovac.
 344 Rubelli Franjo, tajnik vrhovnog sudišta. Beč, IX. Lichtensteinstrasse Nr. 90, Th. 26.
 345 Rubignoni dr. Vjekoslav, bilježnički zamjenik. Trogir.
 346 Rukavina Ivan, major infant. Regiment Franz Ferdinand Nro. 19. Jaroslav. Galicija.

- 347 Rukavina Ivan, župnik. Krap. Toplice.
 348 Rukavina Martin, trgovac. Gospić.
 349 Rumira don Petar, župnik. Povljane. Pag.
 350 Runjić ot. Jere, župnik. Konjevrata. Šibenik.
 351 Ružević dr. Petar, odvjetnik. Starigrad.
 352 Sabbioncello Mihovil, posjednik. Trpanj.
 353 Sabo Tito, gradski viećnik. Varaždin.
 354 Samostan ss. Petra i Pavla. Livno.
 355 Samostan oo. Franjevaca. Otok. Korčula.
 356 Samostan oo. Franjevaca. Sinj.
 357 Sekanina Josip, trgovački poslododja. Knin.
 358 Senji Franjo, činovnik kod kr. stola sedmorice. Zagreb.
 359 Sigur Mato, trgovac. Sisak.
 360 Sintić Josip, c. kr. pukovnik. Zagreb.
 361 Sisarić ot. Vice, župnik. Vrgorac.
 362 Skarpa Vicko Juraj, župnik. Zaton. Šibenik.
 363 Skračić ot. Ante, župnik. Zlopolja. Muć.
 364 Slavica ot. Šimun, duh. pomoćnik. Oklaje.
 365 Slavić Marko, trgovac. Knin.
 366 Smodlaka dr. Josip, odvjetnik. Spljet.
 367 Smokovina Frano, trgovac. Sušak.
 368 Smrekar Milan, savjetnik z. vlade. Zagreb.
 369 Sova Ljudevit, kr. kot. sudac. Samobor kod Zagreba.
 370 Spinčić Vjekoslav, narodni zastupnik. Opatija.
 371 Središnje katol. bogoslovno Sjemenište. Zadar.
 372 Stahuljak dr. Avelin, odvjetnički perovodja. Velika Gorica.
 373 Stalio Petar, c. kr. bilježnik. Omiš.
 374 Stanić pop Petar, župnik. Mrzlopolje. Žumberak.
 375 Starec Antun, prebendar. Zagreb.
 376 Stepinac Matija, kanonik. Varaždin.
 377 Stojanov Roko, c. kr. sudb. pristav. Drniš.
 378 Stojković Josip, župnik. Podgora. Makarska.
 379 Strižić dr. Miroslav, javni bilježnik, odvjetnik. Bjelovar.
 380 Strmić Laurent Frano, župnik. Drvenik. Trogir.
 381 Stunković Mato, računarski savjetnik. Zagreb.
 382 Suk dr. Feliks, kanonik. Zagreb.
 383 Schwalba dr. Gajo, obć. liečnik. Oriovac.
 384 Šafran pop Josip, župnik. Grgjevac.
 385 Šandri pop Jerolim, župnik. Vinišće. Trogir.
 386 Šilović dr. Josip, sveuč. prof. Zagreb.
 387 Šimat Lujo, mag. pharm. Rieka.
 388 Šimeta Pavao, veletržac. Kaštel-Stari.
 389 Šimić ot. Mate, exprovincial. Metković.
 390 Šimić pl. Vladimir, ravnatelj štedionice. Krapina.
 391 Šimončić Gjuro, župnik. Gradec. Belovar.
 392 Šimunković pop Ivo, župnik u miru. Potomnje. Kuna.
 393 Šipuš Ivan, veletržac. Sisak.
 394 Šipuš Nikola, veletržac. Sisak.
 395 Širmer Ivan, župnik. Bučje. Oriovac.
 396 Šega Rudolfo, kr. prof. Križevci.
 397 Škarica pop Petar, župnik u m. Podgradje. Omiš.
 398 Špero Dane, trgovac. Knin.
 399 Šrepel dr. Milihoj, kr. sveuč. profesor. Zagreb.
 400 Štanek Franjo, c. i kr. pomorski inžinir. Pulj.
 401 Štanger dr. Andrija, odvjetnik i načelnik. Volosko.
 402 Šuhaj dr. Artur, vojni pomorski liečnik. Pola.
 403 Šulentić B. Novi. Bosna.
 404 Superina dr. Benjamin, odvjetnik. Sisak.
 405 Tadić Dubravko, c. kr. carinarski pri-glednik u miru. Split.
 406 Tebaldi Josip, učitelj. Vinjerac. Novi-grad.
 407 Teodor Ippena, c. kr. generalni konzul. Skadar. Albanija.
 408 Tilić Ivan Krst., obćinski tajnik. Sinj.
 409 Tironi dr. Ivo, c. kr. sudbeni pristav. Trogir.
 410 Tomas ot. Josip, župnik. Bristivica. Trogir.
 411 Tommaseo dr. Leonardo, odvjetnik. Split.
 412 Tommaseo dr. Nikola, liečnik. Split.
 413 Tomašić dr. Nikola, kr. sveuč. profesor, zastupnik naroda. Zagreb.
 414 Tomić Dragutin, veleposjednik. Knin.
 415 Tonković dr. Franjo, odvjetnik. Zlatar.
 416 Tonković ot. Franjo, župnik. Vrgorac.
 417 Travica Dane, profesor. Gospić.
 418 Trevisani Franjo, trgovac. Trst. Via Carintia Nr. 19.
 419 Trinajstić dr. Dinko, odvjetnik i načelnik. Pazin.
 420 Trumbić dr. Ante, odvjetnik i zastupnik naroda. Split.
 421 Turković Dragutin, veleposjednik. Zagreb.
 422 Turković Ivan, vlastelin. Rieka.
 423 Tuškan Grga, zastupnik naroda. Sisak.
 424 Tuškan Ivan, sudac. Varaždin.
 425 Tuškan Makso, stud. med. Karlovac.
 426 Tvrdka Markotić i Kisić, trgovci. Brod. Slavonija.

- 427 Učiteljski zbor gimnazije. Požega.
428 Urlić Grgur, gimn. profesor. Zadar.
429 Ušalj Roko, župnik. Vrši kod Nina.
- 430 Vaniček Milan, činovnik Prve hrvatske štedionice. Zagreb.
431 Varga braća, c. i kr. dvorski i komorni fotografi. Zagreb.
432 Velikanje Josip, kurat. Jursići. Vodnjan.
433 Verona dr. Adam, obč. liečnik. Kotor.
434 Vertovetz Antun, pomor. kapetan. Pola.
435 Vid Franjo, posjednik. Trpanj.
436 Vidović Ivan, kanonik. Šibenik.
437 Vlahović Drago, trgovac. Senj.
438 Vlašić Rade, prisjednik začas. duhov. stola. Prezid.
439 Vranyczany-Dobrinović barun Ljudevit, veleposjednik. Zagreb.
440 Vranyczany barun Juraj, veleposjednik. Rieka.
441 Vratarić Franjo, činovnik banke „Slavije“ Zagreb.
442 Vučetić pop Kuzma, kor. vikar. Hvar.
443 Vukelić Franjo, trgovac. Gospić.
444 Vukelić Ivan, prefekt trg. obrtne škole. Zagreb.
445 Vukušić ot. Marinko, exdefinitor i župnik Runović. Imotski.
446 Vurster Cvjetko, kr. inžinir. Otočac.
447 Vuščić dr. Josip, odvjetnik. Križevci.
- 448 Wittasek Josip, ravnatelj tiskare. Zagreb.
- 449 Zaffron Ivan, posjednik. Korčula.
450 Zaffron dr. Josip, odvjetnik i narodni zastupnik. Korčula.
451 Zanchi pop Ivan, župnik. Seget. Trogir.
452 Zanella don Polde, začasni kanonik. Vis.
453 Zanini Amos, trgovac. Korčula.
454 Zlatar pop Petar, župnik. Donji Humac kod Nerežišća. Brač.
455 Zmajić barun Vinko, kr. kot. pristav I. reda. Sušak.
- 456 Žugčić Stjepan, profesor. Karlovac.
- J. Predplatnici „Starohrvatske Prosvjete“.**
- 1 Ambrinac Vjekoslav, župnik. Sarajevo.
2 Babogredac Mato, upravitelj župe. Hrtkovići, Mitrovica.
3 Bartalić dr. Josip, kot. liečnik. Udbina.
4 Brlić dr. Vatroslav, odvjetnik. Brod na Savi.
5 C. kr. muško učiteljske. Arbanasi kod Zadra.
- 6 Čitaonica. Klanjac. Zagorje.
7 Čitaonica plemićkog konvikta. Zagreb.
8 Čitaonica. Županja. Slavonija.
9 Čitaonica. Pola.
10 Čvek pop Jure, župnik. Bela. Varaždin. Maruševac.
11 Drašković grof Dionis Trakošćanski. Mali Bukovec. Ludbreg.
12 Dragičević Tomo, c. i kr. oružnički stražmeštar. Žepče. Bosna.
13 Gimnazijalna biblioteka. Kotor.
14 Gradska učiteljska knjižnica. Mitrovica.
15 Hrvatska čitaonica. Jelsa.
16 Hrvatska čitaonica. Makarska.
17 Hrvatska čitaonica. Trsat.
18 Hrv. djačko društvo „Javor“. Osijek.
19 Kaić Ante, veleposjednik i trgovac. Livno.
20 Karadžole Vinko, začasni kanonik. Šibenik.
21 Kendjelić dr. Martin, savjetnik vrhov. sudišta. Sarajevo.
22 Kešer Antun, odvjetnik. Križ.
23 Knjižara E. pl. Schönfelda. Zadar.
24 Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch). Zagreb.
25 Kotarska učiteljska knjižnica. Korčula.
26 Kr. vel. gimnazija. Zagreb.
27 Laneve pop Jure, župnik. Trpanj.
28 Literarno društvo „Plug“ slušatelja gospodarskog i šumarskog učiteljske. Križevci.
29 Marčelić dr. Ivan, liečnik. Zadar.
30 Melada pop Joakim, župnik. Belina-Tiesno.
31 Miler Pavao, opat. Mitrovica.
32 Milić Viecko, načelnik, zastupnik naroda. Split.
33 Nadbiskupsko sjemenište. Travnik.
34 Nemičić dr. Milan, gradski fizik. Karlovac.
35 Obćina Slano.
36 Obćina Vis.
37 Obćina Šibenik.
38 Orlić dr. Antun, kanonik i župnik. Krk.
39 Pavlinović Miho, kanonik i ravnatelj biskupskog sjemeništa. Split.
40 Poici Fran, ingénieur. Gospić.
41 Premuda pop Vinko, duhovni pomoćnik. Krk.
42 Rivnače Fran, knjižar. Prag.
43 Samostan oo. Franjevača. Fojnica.
44 Samostan oo. Franjevača. Karlovac.
45 Samostan oo. Franjevača. Mostar.
46 Samostan oo. Franjevača. Trsat.
47 Senjska štediona. Senj.

- 48 Šimek Ivan, subsidiar. Krapina.
- 49 Tkalčić Ivan, prebendar. Zagreb.
- 50 Valenko dr. Vladoje, državni odvjetnik. Varaždin.
- 51 Varešanin Marijan od Vareša, c. i kr. Feldmarschall-lieutenant. Nagy-Szeben. Sedmogradska.
- 52 Voršak dr. Angjeo, biskup. pomoćnik. Djakovo.
- 53 Vranyczany barun Vladimir, vlastelin. Laduč. Savski-Marof.
- 54 Ženski licej. Zagreb.

K. Znanstvena društva, časopisi i politički listovi, kojima se „S. P.“ u zamjenu šalje.

- 1 Accademia Romana. Bucarest.
- 2 Academie d'archéologie. Anvers. Belgija.
- 3 Academie d'archéologie de Belgique. Bruxelles.
- 4 Alterthumsgesellschaft. Insterburg. Allemagne.
- 5 Alterthumsgesellschaft. Prussia. Königsberg. Allemagne. Atteneo Veneto. Venezia.
- 6 Amministrazione del „Nuovo Bullettino di archeologia cristiana“, presso la libreria Spihöver. Roma, Piazza di Spagna 84—85.
- 7 Bergens-Museum. Bergen. Norvège.
- 8 Bulletin d'histoire ecclésiastique et d'archéologie religieuse. Romans. France.
- 9 Commission des antiquités Département De La Cote D'or. Dijon. France.
- 10 Časopis společnosti starožitnosti českých. Prag. Česka.
- 11 Društvo Šumadija. Prag.
- 12 Gesellschaft f. Schleswig-Holstein-Lauenbergische Geschichte. Kiel. Allemagne.
- 13 Geschichts- und alterthumsforschender Verein. Eisenberg. Allemagne.
- 14 Geschichts- und Alterthums-Verein von Langerhausen und Umgegend. Langerhausen. Allemagne.
- 15 Glasgow Archeological Society. Glasgow. Ecosse.
- 16 Grossherzogliche badische Universitätsbibliothek. Heidelberg. Allemagne.
- 17 Historisch-antiquarische Gesellschaft von Graubünden. Chur. Suisse.
- 18 Historisch-antiquarischer Verein. Schaffhausen. Suisse.
- 19 Historischer Verein der fünf Orte: Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden und Zug. Luzern. Suisse.
- 20 Historischer Verein der Oberpfalz und von Regensburg. Regensburg.
- 21 Historischer Verein. Glarus. Suisse.
- 22 Hrvatski radnik. Zagreb.
- 23 Imperatorska akademija nauk. St. Petersburg.
- 24 Imperatorska arheologičeska komisija. St. Petersburg.
- 25 Imperatorský Universitet. St. Petersburg.
- 26 Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko. Ljubljana.
- 27 Jugoslavenska akademija. Zagreb.
- 28 L' université Royale de Norvège. Christiania.
- 29 Mannsfelder-Blatter. Mittheilung des Vereines für Geschichte und Alterthümer der Grafschaft Mannsfeld zu Eisleben.
- 30 Missouri historical society. St. Louis. United States of Amerika.
- 31 Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Kunst- und Histor. Denkmale. Wien.
- 32 Mittheilungen des mährischen Gewerbe-Museums. Brno.
- 33 Mittheilungen des Musealvereines f. Krain. Ljubljana.
- 34 Museum Franciscus Carolineum. Linz.
- 35 Oberhessischer Geschichtsverein. Giessen. Allemagne.
- 36 Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde. Braunschweig. Wolfenbüttel. Allemagne.
- 37 Obštestvo za Arheologiju, Historiju i Etnografiju pri Imperatorskom kazanskom Universitetu. Kazan. Rusija.
- 38 Röm.-germ. Central-Museum. Mainz.
- 39 Royal archeological institute of Great Britain and Ireland. London.
- 40 Slovansko muzealno društvo u Turč. S. Martinu. Ugarska.
- 41 Société des arts et des sciences. Carcassonne. France.
- 42 Società di Archeologia e belle arti. Torino.
- 43 Société archéologique de Sens. Sens.
- 44 Société Nationale Academique. Cherbourg.
- 45 Société Savoisiene d'histoire et d'archéologie. Chambéry. France.
- 46 Thüringisch-sächsischer Verein für Erforschung der vaterländ. Alterthümer. Halle.
- 47 Troms Museums. Aarsberetning Tromsø. (G. Kjeldseths Bogtr.).
- 48 Uredništvo „Bošnjak“. Sarajevo.
- 49 Uredništvo „Bullettino Archeologico“. Split.
- 50 Uredništvo „Glasnik zemalj. muzeja za Bosnu i Hercegovinu“. Sarajevo.